

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E HOU'EIKIM MIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	6A
'Aho	M nite, 17 Sune 2019

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua
Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2, Vahefonua

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia	Samuela 'Akilisi P hiva
'Eiki Tokoni Pal mia	S misi Lafu Sika
'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Ma'afu Tukui'aulahi
'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua	Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Eiki Minisit F fakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa, 'Ilo Fo'ou & Ng ue 'a e Kakai	<i>Dr. Tu'i Uata</i>
'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi, T naki Pa'anga & Kasitomu	M teni Tapueluelu
'Eiki Minisit Lao & Pil sone	Sione Vuna Fa'otusia
'Eiki Minisita Toutai	S misi Taelangi Fakahau
'Eiki Minisit ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Poasi Mataele Tei
'Eiki Minisit Mo'ui	<i>Dr. Saia Ma'u Piukala</i>
'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue	Penisimani 'Epenisa Fifita
'Eiki Minisita Ngoue	Losaline Ma'asi

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'ivakan	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu.
Lord Ma'afu	'Eiki Fakafofonga Nopele Fika 2, Tongatapu
Lord Vaha'i	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 3 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.
Lord Tu'i'afitu	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua
Lord Fusitu'a	'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu	Siaosi Sovaleni
Fakafofonga Fika 11, 'Eua	Tevita Lavemaau
Fakafofonga Fika 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Fika 13, Ha'apai	Veivosa Taka
Fakafofonga Fika 15, Vava'u	S miu Kuita Vaipulu
Fakafofonga Fika 16, Vava'u	'Akosita Lavulavu
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	V tau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 06A/2019
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

**‘Aho : Monite 17 Sune , 2019
Taimi : 10.00 pongipongi.**

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		<p>4.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘A e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2019/2020 – Lao Fika 21/2019</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘A e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune, 2020 • Fakamatala Patiseti 2019/2020 • Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungau Fakapule’anga 2019/20 – 2021/22 • Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2019/2020
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	6
Ui ‘a e Fale	7
Poaki.....	7
Kole fakatonutonu ongoongo hala ‘a e Matangi Tonga	7
Kole ke fakatonutonu Pule’anga ongoongo Matangi Tonga ‘i tu’a ‘ikai ko Fale Alea	8
Fakam l ’ia Pule’anga he fengae’aki mo e M monga ma’u ai tokoni ki he kau faingata’a’ia	9
Tokanga ki he ‘ikai fakamafola he taha ngaahi kautaha letio e Fale Alea	10
K miti Kakato	12
Me’a e Sea	12
Tokanga ke fakatonutonu 34 miliona ki he liliu he founga ng ue e Pule’anga.....	12
Fakatonutonu ki he ongoongo Matangi Tonga fekau’aki mo e 35 miliona tokoni mei muli he Patiseti lolotonga	13
Uesia ngaahi palomesi fakapa’anga he veteki Fale Alea he 2017	13
Tokanga ko e veteki ‘o e Fale Alea me’a tau’at ina pe ia Tu’i	15
Uesia 35 miliona tokoni mei muli he Patiseti 2017/18 ko e veteki Fale Alea he 2017	16
Taukave na’e ‘osi paasi Patiseti 2017/18 taimi na’e veteki ai Fale Alea	16
Taukave Pule’anga ne uesia fakapa’anga e 35 miliona koe’uhi ko e veteki Fale Alea	16
Fakatonutonu lele lelei pe ng ue Pule’anga he na’a nau faifatongia toki ‘osi he ‘aho fili	17
Tokanga ki he ‘ikai lava Kapineti fakapaasi ha Lao kae lava hu mai 35 miliona tokoni mei muli	18
Taukave ne ‘ikai uesia Patiseti 2017/18 mo e ng ue Pule’anga he veteki Fale Alea	18
Fokotu’u ke fakataha Pule’anga kae tuku ng ue Fale ki he Patiseti	19
Tokanga ngali to’o ma’ama’a uesia veteki Fale Alea 35 miliona tokoni ki he Patiseti 2017/18	20
Fokotu’u tukumai ngaahi fakamatala pa’anga Pule’anga ki he Patiseti 2017/18 ki Fale Alea	21
Fakama’ala’ala ki he ngaahi makatu’unga kae lava h mai tokoni pa’anga mei muli	21
Taukave Pule’anga mahu’inga fengae’aki ki he tolonga e Fale Alea	22
Tokanga ki he tu’unga hikihihi koloa mo e tupu faka’ekonomika	23

Tokanga ki he hiki 20 miliona tupu patiseti fakapa'anga p he fonua	25
Tokanga ke fakaiuia 'a e tafa'aki ki he Vaot t mo e Toutai	25
Tokanga ke fakaiui e tafa'aki fakatakimamata	26
Tokanga fo'ou ki he ngaahi fokotu'utu'u t naki pa'anga fo'ou e Pule'anga	27
Tokanga ki he Kupu 1 e Konisit tone ki he tau'at ina 'a e Tonga	28
Taukave 'oku fakakonisitutone p mo hono tukuhau'i e kakai	29
Tokanga 'e 'ikai ng ue'aki tapaka tonga ke ngaohi 'aki sikaleti	29
Fakama'ala'ala ki he tukuhau'i tapaka tonga	30
Fokotu'u to e fakakaukau'i Pule'anga 'enau founa t naki tukuhau	30
Tokanga ki he 6.7 miliona mole he hiki kakai 'o ifi tapaka tonga	31
Kelesi.....	33
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	34

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: M nite, 17 Sune 2019

Taimi: 1005-1010 pongipongi

S tini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

‘Eiki Sea: M 1 homou laum lie Hou’eiki. Kole atu ki he Fakafofonga N pele Tongatapu ke tataki mai ‘etau lotu he pongipongi ní.

Lotu

(*Na’e tataki ‘e he ‘Eiki Fakafofonga N pele Fika 3 ‘o Tongatapu, Lord Vaha’i ‘a e lotu kamata e Falé.*)

<001>

Taimi: 1010-1015

Lord Vaha’i: ... (*Hoko atu e lotú.*). M 1 .

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘ fio ‘a e Ta’eh maí ‘i hotau lotolotongá. Tapu pea mo ‘Ene ‘Afi Tama Tu’í, Tupou VI...

<002>

Taimi: 1015-1020

‘Eiki Sea: ... kae ‘uma’ e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u. Tapu pea mo e ‘Eiki Pal mia, kae ‘uma’ e Hou’eiki Minisit . Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga kau N pele.

Hou’eiki! Ko ‘etau ng ue ‘oku kei ‘i he K miti Kakato. Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ke fakah atu ‘i he pongipongi ni, Hou’eiki. ‘Eiki Minisit Pa’anga!

‘Eiki Minisit Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Pea tapu mo e Hou’eiki N pele, peh ki he ‘Eiki Pal mia, pea mo e t pile ‘a e Kapineti.

‘Eiki Sea: K taki p Minisit . Na’e ngalo ‘ia au ke tau taliui he pongipongi ni. Kole atu ki he Kalake, ke tau taliui, kae toki hoko atu.

Ui ‘a e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e ‘Eiki Pal mia mo e Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki N pele, kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘at ke fakahoko ‘a hono ui ‘o e Fale ni, ki he pongipongi ní, ‘aho M nite 17 ‘o Sune, 2019.

(*Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki M mipá.*)

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ngata’anga ia e taliuí.

Poaki

Ko e Hou’eiki M mipa ‘oku poaki, ko e ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa, ‘Eiki N pele Fusitu’a, pea mo ‘Akosita Lavulavu. M l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit Pa’anga.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Fakatapu atu Feitu’u na. M l ho laum lie lelei ki he pongipongi ko eni. Pea fakatapu ki he ‘Eiki Pal mia ‘o Tonga. Pea peh ki he Hou’eiki Minisit . Fakatapu foki ki he Hou’eiki N pele. Pea peh ‘eku fakatapu ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Pea ‘oku tau fakafeta’i kotoa p ki he ‘Otua, ‘i hetau lava mai ki he pongipongi faka’ofa’ofa ko eni.

Kole fakatonutonu ongoongo hala ‘a e Matangi Tonga

Sea! Ko ‘eku fokoutua hake p ki ‘olunga, ke fakahoko atu. Na’e ‘i ai ‘a e *article* na’e h he Matangi Tonga, ‘o fel ve’i pea mo e *Budget* ‘a e Pule’anga. Pea ‘oku fakam l ‘aupito ki he ‘analaiso na’e fai ‘e he ‘atikolo ko eni. Ka ‘oku ‘i ai p ‘a e fanga ki’i me’a ai Sea ko u faka’amu p ke ...

<004>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Minisit Pa’anga: ... faingam lie ko eni kuo ke ‘omai ‘e he Feitu’u na ki he motu’a ni ke ki’i fakatonutonu p ‘a e anga ‘a e ma’u ‘a e kakai, ki he fanga ki’i me’a p ‘e ni’ihi fel ve’i pea mo e fakamatala ko ia. Na’e fakahoko ‘e he fakamatalá ‘a e ngaahi taumu’a mo e ngaahi kaveinga ng ue ‘a e Pule’angá ‘e hiva, ki he ta’u ‘e tolu ko eni ka hoko mai, ‘o kau ai ‘a e ta’u fakapa’anga ko eni ‘oku tau hanga atu ki ai, 2019/20. Pea ko e kaveinga fika ‘uluaki foki hang ko e me’a ko ia ‘oku mea’i he Feitu’u na he taimi na’e fai ai fakam ‘ala’ala ki he Fakamatala Patisetí pea mo e Patiseti Fakaangaanga ko ia ki he 2019.

Ko e kaveinga ng ue fika ‘uluaki ko e fakalelei ki he founga ng ue p ko e *system*, p ko e, ‘a e Pule’anga, p ko e *public sector reform*. Pea na’e ‘i ai ‘a e lave ‘a e motu’a ni ‘oku fakamoleki ‘e he Patiseti ‘o e 2019/20 ‘a e p seti ‘e 34 ‘o e Patiseti ‘i he fakakaukau ko eni, he ‘oku, pea ‘oku hoko ia he ngaahi feitu’u kehekehe ‘o e ngaahi Potung ue ‘a e Pule’angá ‘oku nau f f l ve’i mo e

kaveinga ko eni. Pea na'a ku lave ai he ngaahi fakat t 'o e ngaahi me'a 'oku faka'amu 'a e Pule'anga ke fakahoko kau ai 'a e fo'i Lao 'e ono na'e fakah mai 'e he Pule'angá 'i he fou mai e 'Ateni Seniale, ke fai ha feme'a'aki ki ai 'o fel ve'i mo e fo'i fakakaukau ko ia ki he fakalelei ki he sisitemi ng ue 'a e Pule'angá. Pea na'a ku lave ai ki hono fokotu'u 'o e ongo Komisoni Fakatu'i Tau'at ina 'e ua ki he me'a fel ve'i mo e paasipooti, mo e fakatau 'o e paasipooti, pea mo e tutu ko eni 'o Nuku'alofa.

Pea ko e me'a 'oku ou kole ke fakatonutonu, ko hono fokotu'u mai ko 'e he ' ticoló ko e p seti ia 'e34, 'oku fakamoleki ki he ongo Komisoni ko eni. K 'oku hala ia 'Eiki Sea, ko e me'a na'e fai ki ai e fakam 'ala'ala ko e p seti 'e 34 'oku 'uhinga ia ki he fakak toa 'o e Patiseti 'a e Pule'anga ki he 2019/20 'oku fakamoleki ia he kaveinga ki he fakalelei ki he sistemi pea mo e founa ...

Lord Nuku: Sea kole p mu'a ke u ki'i fakatonutonu atu p .

'Eiki Sea: Fakatonutonu 'Eiki Minisit .

Kole ke fakatonutonu Pule'anga ongoongo Matangi Tonga 'i tu'a 'ikai ko Fale Alea

Lord Nuku: Sea ko 'eku fakatonutonu atú 'Eiki Minisit , ko e Lao ko eni ko 'oku fai ai ho'o feme'a'aki ko ko pea mo e ngaahi sino ko ena 'i tu'a Sea, 'oku te'eki ke fakapapau'i ia p paasi 'e he Fale ni 'a e ngaahi p seti ko ko 'oku ne hanga 'o me'a mai 'aki. Kapau 'oku 'i ai ha me'a peh Sea, ko u fakatonutonu atú, fai ia 'i tu'a, 'ikai ko ha *issue* ia ke 'omai ia ki Fale ni. Ko 'eku fakatonutonu ia Sea. M 1 .

'Eiki Minisit Pa'anga: M 1 Sea. 'Oku tau'at ina p 'Eiki Fakafofonga 'o 'Eua ki he'ene fakakaukau, k ko 'eku fakakaukau 'a e motu'a ni Sea 'oku fakahoko atú 'oku faingofua ange he ko u tui ko e ma'u hala p , k ko e me'a eni na'a ku fakahoko atu, p seti 'e 34 ki he liliu ki he sisitemi ng ue, p ko e fakapolitikale, *public sector reform*, k 'oku 'ikai ko e p seti 'e 34 ki hono fokotu'u 'o e Komisoni Tau'at ina ko eni. Ko e 'uluaki fakatonutonu ia Sea. Ko e ...

Lord Nuku: Ko 'eku kole atú Sea koe'uhi ke fakatonutonu kapau 'oku 'i ai ha taha 'i he tu'u ko 'a e lao 'o e Fale ni, 'oku ne paaki ha me'a 'oku hala p te ne fakamatala'i ha me'a 'oku hala, fekau'aki pea mo e ng ue 'a e Fale Sea, 'oku 'i ai e feitu'u ke 'ave 'o fakatonutonu ai. Kapau kuo hanga 'e he m tia ko eni 'o 'ave 'a e me'a hala, t 'oku ne hanga 'e ia 'o maumau'i 'a e tu'utu'uni ho Fale Sea, ko e 'uhinga ia e fakatonutonu Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit 'oku ke mea'i p 'oku tonu 'a e fakatonutonu ko eni 'a e Fakafofonga N pele 'Eua.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea ko u kai 'aupito te u tui ki he fakatonutonu ko ia. Ko e 'uhingá eni, na'e lolotonga lele 'a 'etau ...

Lord Nuku: Sea ko e Feitu'u na 'oku faitu'utu'uni 'i he Fale.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, k taki mu'a ke ...

Lord Nuku: Ke ke me’a mai koe pea fakahoko mai ‘e ia ‘oku ‘ikai ke tui ia ki he tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na. ‘Oku ke ‘osi me’a mai ke fakatonutonu ‘oku tonu, pea ‘oku ne me’a mai ‘e ia ‘oku ‘ikai ke tui ia ki ai. Ko ia p Sea.

‘Eiki Minisit Pa’anga: ‘E Sea, te u ki’i foki ki he ...

<005>

Taimi: 1025-1030

‘Eiki Minisit Pa’anga: ... tau lele mai p ko eni ‘i he ta’u ni. Na’e ‘omai e fo’i Lao heni ki he ‘Inivesimeni ki Mulí, pea a’u mai mo e l unga mei tu’a, pea tuku e Fale ni ka tau ‘o talanoa’i ia. Ko ‘eku ‘uhinga ia ‘eku kole atú, Sea, ‘oku fanongo mai ‘a e kakai, pea ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku tohí ‘i he ngaahi m tiá, pea ‘oku mahu’inga ka ‘i ai ha fanga ki’i *factual error* peh ni, peá ke u ki’i fakahoko atu mei heni, ke fanongo leva e kakaí ki ai, pea ‘oua e, ka tau fononga atu he ‘oku fetokoni’aki ia ‘Eiki Sea.

Lord Nuku: Sea, ko ‘eku to e fakatonutonu atu. Ko u to e fakatonutonu atu, Sea, ‘ene me’á.

‘Eiki Sea: K taki p Fakafofonga N pele, ke me’a ki lalo. ‘Eiki Minisit , ko e me’a ko ‘oku ke fakamalanga mai ki aí, ko e mo’oni’i me’a ia ‘i he Patisetí ‘oku lolotonga ‘i he K miti Kakató.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko ia.

‘Eiki Sea: Kapau te ke toki fakama’ala’ala mai ‘i he K miti Kakató, ‘oku ‘at p ia, ka ‘i he’etau Fale Aleá, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘asenita peh ke tau alea’i. Ke toki me’a mai p ‘i he K miti Kakató e ngaahi poini ko ena ‘oku ke me’a ki aí, fekau’aki ia pea mo e ng ue ‘a e K miti Kakató ‘oku ‘i ai ‘etau Laó, ko e Patiseti ‘a e Pule’angá.

‘Eiki Minisit Pa’anga: M l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia, Hou’eiki mou me’a hake ke tau liliu ‘o K miti Kakato. Fakafofonga Ha’apai 13.

Fakam l ‘ia Pule’anga he fengaue’aki mo e M monga ma’u ai tokoni ki he kau faingata’a’ia

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, ko e kole p ke ki’i fakahoko atu e ki’i me’a si’isi’i ko ení. Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale ‘eiki. Tapu ki he ‘Eiki Pal mia, kae peh foki ki he Sea, ke ‘oatu ‘eku ki’i me’a fekau’aki pea mo e ki’i me’a na’e hoko ‘i he uike kuo’osí. Ko u ‘oatu ‘eku fakam l ki he Minisit Mo’uí, he ne mau fakahoko foki, ‘Eiki Sea, hono huufi e ki’i fale fo’ou, ko e tokoni ‘a ‘Asitel lia, fekau’aki mo e ni’ihi, konga honau sinó, pea mo e ngaahi *wheelchair*. Pea ko ‘eku tu’unga ‘eku fakam l ‘Eiki Sea, ko e lava e ng ue ko eni, ng ue lahi kuo fai ‘e he Minisit , feng ue’aki pea mo ‘Asitel lia, kae peh ki he LDS, ‘enau tokoni, pea ‘oku ‘uhinga ai Sea ‘a e fakam l ko e lava ‘o ‘omai ai ‘a e ngaahi me’ang ue ke fakakakato’aki, ‘a e falemahaki ‘o Ha’apai. Pea ko u tui, ‘Eiki Sea, ‘oku t loi foki ‘a e huufi e Falé, ‘oku te’eki ai ke maau. Ka ko u fakam l pe au, ‘a e ‘ofa ‘a e Minisit , ‘oku ne peh ‘e fakatatau ‘a e ngaahi ng ue

mo e ngaahi me'a kotoa p ne ma hoha'a ki ai, fekau'aki mo e faka'ata, mo e ngaahi me'a peh , ke kakato e fale kae toki fai hono huufi. Ka ko e me'a fakafiefia, 'e fiefia e k inga Ha'apai he 'oku 'i ai 'a e ngaahi *wheelchair* 'e 'ave ki Ha'apai, ke nau ng ue'aki, kae peh foki ki hono ngaahi e ngaahi va'e loi. Ko e ng ue fakafofo eni mo tu'ukimu'a kuo a'usia 'e he Pule'anga, 'Eiki Sea, ka na'e 'i ai e ki'i veesi folofola, na'e lave ki ai 'a e Minisit 'oku to'oa ai hoku lotó. 'I ho'o 'ofá, 'e hoko ia 'o 'i ai 'a e faikehekehe. Pea ko u tui te u toki vahevahe atu 'a e ki'i 'a e 'uhinga 'a e ki'i me'a ko ia 'a e Minisit , ka ko u fakam l atu, Sea, ki he Minisit mo e langa ng ue kuo fakahokó. Fakam l atu koe'uhí ko e ng ue fekau'aki mo hono tokangaekina 'a e kakai ma'ulalo taha e fonuá. Lave ai 'a e Fo'i 'One'oné, pea ko e makatu'unga ia 'eku fakam l , 'oku hounga ki he motu'a ni pea mo e kakai e fonuá, kae peh ki Ha'apai 12. M l Sea e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: Hou'eiki, mou mea'i p 'etau Tu'utu'uní. Ko 'etau ng ué, 'uluaki e Patisetí, toki ua ha me'a kehe, hili lava 'etau ng ue ki he Patiseti. Fakafofonga Ha'apai 13, 'oku ke fakam l mai ko e ki he Minisit Mo'ui, mahalo 'oku ongo atu ki ai, 'i Vava'u, lolotonga me'a atu ia, 'oku 'ikai ke me'a heni e 'Eiki Minisit 'oku ke fakamalanga ki ai ho'o fakam l . Fakafofonga N pele 'Eua, kapau ko ho'o me'a mai ki he Patisetí, pea ke toki me'a mai he K miti Kakato. 'Ikai ko ha taimi eni ke 'ohake ai e ' me'a kehe.

Tokanga ki he 'ikai fakamafola he taha ngaahi kautaha letio e Fale Alea

Lord Nuku: 'Ikai, ko e Sea, tapu p pea mo e Feitu'u na. Fakam l atu he tuku mai e ki'i miniti e taha ko ení. 'Eiki Sea, ko 'eku fehu'i p 'aku ia, koe'uhí ko e 'ikai ko ke fakamafola 'a e Falé. Ko 'eku, 'uhí ko u lave'í, ko e letio ko eni ko 'oku nau lolotonga fakamafolá, koe'uhí ko e fetu'utaki mai p 'o fakahoko mai, 'oku nau fie fanongo mai, he ko e me'a mahu'inga taha eni ko ki he fonuá, 'a e Patiseti ko fonuá, ka 'oku hang 'oku 'ikai ke fakahoko ia 'e he 87.5, ko nautolu 'oku angam heni. Ka ko 'eku fehu'i p 'a'aku ia ki he Falé, koe'uhí ko e, p 'oku kei lava, p 'oku hoko atu hono fakamafolá, ka kuo 'osi tala ia he 87.5, 'ikai ke nau to e hanga 'enautolu 'o tuku atu, 'a e ng ue ko eni he uike ni, mahalo 'oku nau mo'ua nautolu ki ha me'a kehe. Ka ko e fehu'i atu p ia koe'uhí 'oku angam heni e kakaí, pea mo muli, ke fanongo ki he feme'a'aki ko 'a e Falé, Sea. Ko e fehu'i p ia. M l .

<006>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea : Kalake.

Lord Tu'i' fitu : Sea, tapu mo e Feitu'u na ka u ki'i tokoni p ki he N pelé.

'Eiki Sea : Me'a mai Fakafofonga N pele Vava'u.

Lord Tu'i' fitu : M l e laum lie lelei e Feitu'u na, pea 'oku fiefia e motu'á ni he'eku lave'i atu 'oku me'a mai e 'Eiki Pal mia, ko e 'uhinga ia 'oku 'ai ke u tokoní. Pea ko e ongo mai ko 'i he fakamafolaleá, 'oku peh , 'oku 'ikai ke totongi e ng ue 'a e ngaahi leti 'i he ng ue ki he Fale Alea pea 'oku totonu p ia, tatau mo e Konisit tone nau tau'at ina p kapau te nau afe mai, pea kapau te nau atu, tau'at ina p . Ko e fakamulituku 'eku fanongo lelei he leti , te nau lele ki ha

feitu'u 'oku ma'u ai ha ki'i me'a, ke 'utu ai 'a e me'i lolo ko 'enau me'alele. Pea ko e 'uhingá ia Sea 'eku tokoní, he'eku fanongo he fakahoha'a 'a e leti 'aneuhu. Ko ia p m l 'aupito.

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko eni 'oku fakapapau'i mai ko e 88.1 *FM* 'oku lolotonga *live* peh foki ki he *AM* ko e *TBC*.

Lord Nuku : Sea, ko u lave'i p 'e au 'Eiki Sea, ka ko e leti ko ená 'Eiki Sea, mahalo ko loto Nuku'alofa ni p ia, 'oku te'eki ke a'u atu 'enau ivi ko fakamafolá nautolu ia ki 'Eua mo Tokelau Mama'o mo muli.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, ko e *TBC* 'oku ne a'u kotoa ki Niua. Kapau ko 'ene hoha'á ko e *coverage* 'oku ngata 'i Nuku'alofa ni. Ko e *TBC-AM* taupotu kotoa p 'o Tongá ni ke fanongo ki ai e kakai.

Lord Nuku : Sea, ko 'eku lave'i ia ki he me'a ki he feitu'u ko ia 'oku fokoutua ai e motu'á ni, 'oku fiu kumi e *station* ia ko iá ke ma'u he .. Ko 'eku...

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, kapau 'oku –palopalema 'ene leti 'a'ana, ko e fo'i leti ia. 'Oku fanongo mai 'a e finem tu'a 'a e ngaahi fa' ia mei Niua, pea kapau 'oku fanongo mai 'a Niua ka 'oku palopalema 'a Kolonga, ta ko e fo'ime'a faka-fo'i leti faka-Kolonga ia.

Lord Nuku : Kapau ko 'ene fakatonutonu Sea, ka ko e me'a ia 'oku ou fakahoko atú Sea, ko e 87.5 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke fu'u loko ma'u lelei ia 'i Vahe Hahake. Ko 'eku fakahoko atu p 'e au 'a e me'a ko 'oku hokó 'i he *frequency* ko me'á, ka ko 'eku fakahoko atu p 'e au ia ki he Feitu'ú na koe'uhi ko e kakai e fonua. Ko e me'a p ia 'oku fai ki ai e tokangá. M l Sea.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki : Sea, ko 'eku ki'i tokoni atu p 'a'aku ia, kapau 'oku palopalema 'a e 87 he a'uki Kolongá, 'oku a'u atu 'a e *AM- TBC* ki ai. Ki'i *switch* p ki ai, tukukehe kapau 'oku maumau 'a e leti ia 'i Kolongá ki he *TBC* e *AM*.

'Eiki Sea : Fakafofonga 17.

V tau Hui : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, tapu mo e 'Eiki Pal miá, tapu mo e Hou'eiki M mipa e Falé ni. Sea, ka u lave atu ai p 'i he fehu'i ko eni. Sea, ko e leti eni ia 'oku a'u ia ki Niua, 'a e *TBC*. Ko e Tonga *Broadcasting Commission*, ko hono fakal loa ia 'o e *TBC*. Pea 'oku ou fiefia au Sea he 'oku 'ikai ke a'u 'a e *FM 87* ia, ka 'oku a'u 'a e leti ia ko ení, 'a eni 'oku lolotonga me'a mai ai 'a e k ingá mei Niua ki he feme'a'aki ko ia 'a e Falé ni. Sea, ko e 'uhinga ia 'eku fokoutua haké Sea.

Lord Nuku : Fakam l atu kapau ko ia, kapau 'oku fiefia p Falé he me'a 'oku fai he taimí ni pea u fakam l atu 'oku sai p ia Sea, m l .

V tau Hui : 'Io ko e leti eni 'oku fanongo mai ai 'a Niua mo Tongá ni k toa Sea m l .

'Eiki Sea : Hou'eiki kimu'a pea tau liliu 'o K miti Kakató, 'oku ou fie fakamahino'i atu p , ko e tu'unga 'oku 'i ai e leti 'oku faka'at p 'e he Fale Aleá, ha taha p 'oku fakahoko e ng ue ko

ení ke ha'u 'o *connect* ki he'etau sisitemi. 'I he'ene peh , ko e 88.1 pea mo e *TBC* 'oku nau lolotonga ng ue'aki 'a e *system* ko eni 'a e Fale Alea ke tukuatu e feme'a'aki. 'Oku 'at p eni ke ng ue'aki 'e ha taha ha kautaha p . 'I he kuohilí na'e fa'a totongi 'e he Fale Aleá 'a e ni'ihi ko eni ke nau ha'u 'o fakamafola atu 'a e feme'a'aki. Na'e ta'ofi 'a e founga ng ue ko iá hang p ko e fakamafola ko ia 'o e ' Fale Alea ko 'i mulí. Takitaha kumi p 'ene pa'anga mo 'ene *sponsor* mo 'ene *advertising* mo e ' me'a peh ke *cover* 'aki 'a e ng ue, pea 'oku lava p 'o fakahoko lelei e ng ue ko iá 'i he 'ahó ni, pea ko eni 'oku lele 'a e leti 'e 2 he taimi p taha. 'Oku fa'a malava p ke to e lahi ange ai, tukukehe e leti 'oku 'i ai e *live* ko ia 'i he *Face Book* peh foki ki he fakamafola ko ia 'oku fakahoko atu 'i he'etau peesi *official* ko eni 'a e Fale Aleá, pea mo e ngaahi founga kehekehe p 'oku 'at 'i he ...

<008>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Sea: ... 'init netí. Hou'eiki mou me'a hake ke tau liliu 'o K miti Kakato. (Liliu 'o K miti Kakato.)

K miti Kakato

Me'a e Sea

Sea K miti Kakato: Hou'eiki mou ki'i fakama'ama'a atu. Kole ke u h fanga p he ngaahi tala faka'apa'apa kuo fakahoko he Sea e Fale Aleá, kae hoko atu 'etau ng ue. Fiefia p ko e me'a heni e 'Eiki P l miá, 'oku tau lau ko e k loa e kei fakalaum lie lelei.

Ko 'etau 'asení ena Hou'eiki 'oku 'osi 'i mu'a p 'ia kimoutolu, k kimu'a ia, te u 'oatu 'eku ki'i konga ko eni ki'i me'atokoni faka-'ahó. Ko e lea eni 'a e Fakamo'uí ki he 'apositolo pulé, 'e Pita 'oku ou h fia koe ke 'oua na'a mate ho tuí, 'o ka ke lui peá ke tokoni ki ho k ingá. Hou'eiki 'oku ngali ta'e'uhinga 'a e ki'i fo'i veesi ko eni, ka ko e kole ia 'a e Fakamo'uí, **ke 'ofa ke mou ma'u ha mo'ui mo ha laum lie lelei, k ke to e liliu pea mou ng ue ki he lelei 'a e m sivá.**

Mou me'a mai 'e Hou'eiki, k kuó u 'uluaki 'oange 'a e 'uluaki faingam lie ki he Minisit Pa'angá, ka 'oku, ki mu'a ia 'oku 'oatu e, 'a e konga heni 'etau, homou feme'a'aki na'e te'eki ke tali mai 'e he Hou'eiki Minisit . K ko u fiema'u ke fakam 'ala'ala 'a e me'a ko iá he 'oku ki'i hoha'a mai hoku k ingá fekau'aki pea mo e *corperative store* pea mo e Lao ki he 'Init netí pea ko e feisipuká. 'A ia 'oku fekau'aki ia pea mo e Minisit P lisí p ko e Minisit *Trade*, ka ke me'a mai koe 'e Minisit Pa'anga.

Tokanga ke fakatonotonu 34 miliona ki he liliu he founga ngāue e Pule'anga

'Eiki Minisita Pa'anga: Tapu mo e Feitu'ú na Sea pea tapu ki he Hou'eiki 'o e K miti Kakató. Sea, ka u hoko atu p mu'a e ki'i fakamatala ko eni ne u kamata 'i he Fale Aleá 'o f l ve'i pea mo e Patisetí 'i he'ene h mai he ngaahi m tiá pea 'oku fiefia 'aupito e motuá ni 'i he m hino 'oku 'i ai 'a e t kanga 'a e mitiá ke 'ave 'a e ngaahi fakamatala ko ia f l ve'i mo e Patisetí ke mea'i 'e

he kakai ‘oku tokolahi ange. K hang ko e ‘ me’a na’á ku lave ki ai ‘anenaí, ‘oku ‘i ai p ‘a e fanga ki’i me’a ‘oku ou feinga p ke fakatonutonu p koe’uhí, ke tokoni ki he fakakaukau ‘a e kakai.

Ko e ‘uluakí na’á ku lave ki ai ‘anenaí, ko e peseti ‘e 34. Ko e peseti ia ‘e 34 ‘o e Patisetí ‘oku fakamamafa p ia ki he kaveinga ‘uluakí, ki he liliu faka-p litikalé p ko e liliu ki he f unga ng ué (*public sector reform*). ‘Oku ‘i loto he kaveinga ko iá hono fokotu’u ko iá ‘o e ongo Komisoni Tau’ t iná. ‘A ia ko e peseti ‘e 34 ‘o e Patisetí, ‘uhinga ia ke fakal kufua, ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga p ki he ongo Komisoní.

Fakatonutonu ki he ongoongo Matangi Tonga fekau’aki mo e 35 miliona tokoni mei muli he Patiseti lolotonga

Pea ko e me’a hono uá ‘oku ou t kanga ki aí Sea, na’e ‘i ai ‘a e lave ki he tokoni faka-patisetí pe ko e *budget support* ‘i he ‘ t kolo ko ení. Pea na’e lave ai ki he pa’anga ‘e 35 miliona ‘o e Patiseti lolotonga ko eni ‘oku tau fononga aí ‘i he ‘ahó ni, pea na’e ‘i ai ‘a e fakamatala ai ‘o peh ‘oku, na’e fakamanamana mai ‘a e ngaahi hoa ng ue fakalalakalaka mei tu’apule’angá ke nau ta’ofi e tokoni ko eni pa’anga ‘e 35 miliona ‘a e *budget support* ko ení, kapau ‘e ‘ikai paasi ‘a e Lao ko ia Fakaangaanga na’e fakah mai ‘i F puelí ki he ‘Inivesi mei Mulí, ‘a ia ‘i he ‘aho 26 ‘o Fepuelí. Ko ‘eku fakatonutonú ‘Eiki Sea, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha fakamanamana mai hotau ngaahi hoa ng ue fakalalakalaka mei tu’apule’angá, ke peh te nau hanga ‘o to’o ‘a e tokoni 35 miliona ...

<000>

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Minisit Pa’anga: ... ko ení, mei he patisetí 2018/19. ‘A ‘eni ko eni ‘e ngata ko eni ‘i he ‘aho 30 ‘o Suné, 2019. Ka ko e fakamanatu p ia ki he Pule’angá ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi Lao fakavavevave ke alea’i. ‘A ia na’e fakamanatu mai p ia ‘e he Pule’angá ki heni ki Falé ni ko e taha ia ‘o e ngaahi lisi ng ue ke fakakakato, ui p faka-Pilit nia ko e *matrix*, kae ‘omai. Ko ‘ene kakato p iá ‘oku ‘omai leva ‘a e pa’anga tokoni ia ko ení ke fai’aki ‘a ‘etau ngaahi ng ué. Ka ko e peh ko na’e fakamanamana’i kitautolú Sea ‘e hotau ngaahi hoa ng ue fakalalakalaka mei Tu’apule’angá na’e ‘ikai ha me’a peh . Ko hotau fatongia totonu p ia ‘o tautolu ke fakakakato ‘a e me’a na’a tau pal mesi ki ai ke fakakakato kae toki ‘omai ‘a e ngaahi tokoni ko iá. Koe’uhí ko e anga ia ‘a e ngaahi femahino’aki he me’a ko iá.

Uesia ngaahi palomesi fakapa’anga he veteki Fale Alea he 2017

Sea, te u fakahoko atu ai p ke mea’i ‘e he Feitu’u na. ‘I he ta’u 2017/18. Na’e hoko foki, tapu mo e Feitu’u na Sea mo e Hou’eikí mo e K miti Kakató. Na’e hoko foki hono veteki ‘o e Fale Aleá he ta’u fakapa’anga ko iá, 2017/18. Pea na’e uesia kotoa ‘a e ngaahi ng ue pal mesi ko eni ‘a e Pule’angá Tongá ‘i he ngaahi lisi ko eni ‘oku ou lave ki ai ke tau hanga ‘o tokanga’i kae lava ‘o h mai ‘a e pa’anga tokoni ko ení ke fai’aki ‘etau ng ué. Pea na’e ‘osi kau foki ia ‘i hono fakapatiseti’i ki lotó. ‘I hono veteki ko ia e Fale Aleá ‘i he 2017. Pea ‘ikai foki ke lava fakakakato e me’a ko iá.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu Minisit . Me’a mai.

Tevita Lavemaau: ‘Ikai ke ‘i ai ha fel ve’i e fakamatala ia ko ení mo ‘etau Patiseti 19/20.

’Eiki Minisit Pa’anga: Sea.

Tevita Lavemaau: Kole atu ke foki mai ki he’etau patisetí.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Minisit .

’Eiki Minisit Pa’anga: Sea ko u kole mu’a ki he ‘Eiki Fakafofonga ko ia pea mei ‘Euá. Na’e Minisit Pa’anga p . Ko hono taimí eni na’e ‘ikai ke lava ai e me’a ko ení. Na’e hoko ko ia ‘a e vetekí ‘oku te’eki ai ke lava e me’a ko iá. Pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoko atú.

Tevita Lavemaau: Sea ko u fakatonutonu atu. Tau foki mai ki he’etau ‘Esitimetí.

’Eiki Minisit Pa’anga: Pea na’e uesia ai ‘a e motu’a ko ení ‘ene hoko atu e fai fatongiá. Ko e ‘uhinga ia ‘eku talanoá ke mea’i ‘e he Falé ni.

Tevita Lavemaau: Ngaahi me’a kotoa ko iá na’e ‘osi kakato ia Sea.

Sea K miti Kakato: Minisit , mo me’a mai ho’o me’a ‘oku ke me’a, he na’e tukumai koe mei he Fale Aleá ke ‘omai ho’o fiema’u.

’Eiki Minisit Pa’anga: M l Sea. Pea ‘i he hoko mai ko ia, to e h mai, ‘oku fa’a hoko foki e me’a ko ení ‘oku fa’a toki totongi mai p he fo’i konga faka’osi ko ia e ta’u fakapa’angá, mei Sanuali ki Sune. Hoko mai ko ia ‘i Sanuali 2018 kuo fai e ‘ fetongi ko ení ‘o mau to e lava mai ‘o hoko atu. Ko e taimi ia na’e ki’i faingata’a. Manatu’i ‘oku fai e fakafalala ki he patisetí ki he pa’anga, ki he pa’anga ko ení. Ka ‘oku ‘osi fai e ‘ fakamolé ia ka ko e fakamole ia mei he pa’anga kehe ka ko e tali ke t mai e pa’anga ko . Pea fai ‘a e ngaahi fep talanoa’aki ‘o kole ki he kau, tau hoa ng ue mei tu’apule’angá ke nau fakatatafe atu mu’a ‘enau fiema’ú kae ‘omai ‘a e s nití ke hoko atu ‘a ‘etau ng ue. Pea na’e loto lelei leva ‘a e ngaahi hoa ng ue mei tu’apule’angá, fakatatafe mai ia ki he 2018/19. Pea ko e ‘uhinga ia ‘e Sea, na’e ngali fenuki ai e ng ue he 2018/19 ‘o a’u mai ko eni ki he, na’e kole atu ai ‘a e ki’i Lao ko eni ki he ‘Inivesi Mei Mulí, he koe’uhí ke t mai ‘a e, na’e lava p ‘o ‘omai e s niti ia ‘o totongi’aki e, kumi mai’aki e faito’o ki falemahakí, vahe kau ng ue. Pea totongi ‘a e ngaahi tokoni ki he ngaahi ako ‘a e siasí, ngaahi me’a ko iá ne lava p ,....

<001>

Taimi: 1045-1050

’Eiki Minisit Pa’anga: ... p ka na’e mei faingata’a kapau na’e ‘ikai ke t mai e s nití ‘a e s niti ko iá. Ko e ngaahi fiema’u kotoa ko ia ki he *matrix* p ko e lisi ko ia ‘o e ngaahi me’a ke fakam ... ngaahi Lao mo e ngaahi me’a he anga ko ia ‘o e f talanoa’akí na’e t loi kotoa mai ki he 2018/19 fakataha mo e ngaahi fiema’u ia ko ia ‘a e 2018/19 ke fel va’i pea mo e *budget support* ‘o e 2018/19. Ko e ‘uhinga ia na’e fasitanunu ai e ngaahi fatongiá hang ‘o hang ka t mui pea fai mai

p ‘a e fakatangi mai ki he Feitu’ú na Sea pea na’e loto lelei p laum lie lelei p Feitu’ú na pea na’e lava p fatongia ko iá Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ka ko ‘eku ki’i fakatokanga p Sea mo e anga p ‘eku kole ki he Feitu’ú na Sea, Sea ko e fai atu p eni ‘a e kole ko ení. Fakamolemole Sea ‘oua na’a ke tuput maki p ha ‘aho pea ke me’a atu koe ‘o tala ki he Tu’í ke v teki e Fale Aleá. He ko e fa’ahinga me’a eni ‘e hokó pea ‘ikai ke ma’u e vahe ‘a e kau ng ué pea ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo p ko e h e me’a ‘e hokó. Pea ko e ‘uhinga ia ‘eku kole atu ...

Lord Nuku: Sea.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ki’i taitaimi p ki he me’á.

Lord Nuku: ‘Eiki ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu p mu’a ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Minisit .

Lord Nuku: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga ‘a e ...

‘Eiki Minisit Pa’anga: Na’e mei p ‘a e fo’i pula ko ení.

Lord Nuku: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga ia ...

Sea K miti Kakato: ‘E Minisit ko e ki’i fakatonutonu eni Minisit fakamolemole.

Tokanga ko e veteki ‘o e Fale Alea me’a tau’atāina pe ia Tu’i

Lord Nuku: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaunga ia ‘a e Feitu’ú na ki he v teki e Fale Aleá. Ko e Konisit toné ko e me’a tau’at ina p ia ‘Ene ‘Afi . ‘Oua te tau hanga ‘etautolu ‘o tukuaki’i ha taha ‘e ‘alu ‘o fai ha me’a. ‘Ika’i ! Ko e fakamalanga ko he taimi ní ‘Eiki Sea ko u tui ‘oku ki’i ta’efakalao ia pea ki’i ‘ova atu ia mei he Konisit toné Sea.

‘Eiki Minisit Pa’anga: Sea ko ‘eku hoha’a ...

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i tokanga atu p ‘aku ia Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Nuku: He ko ‘eku lave’í ‘oku ne tukuaki’i na’e v teki e Falé ‘i ha l pooti ha taha kehe ka ko e tu’u ko ‘a e Laó Sea ko e me’a ‘ata’at p ia ‘Ene ‘Afi .

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu k taki.

Sea K miti Kakato: M 1 . ‘E Minisit .

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ko u ki’i fakatonutonu atu ‘a e ...

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu ka u toki ...

Uesia 35 miliona tokoni mei muli he Patiseti 2017/18 ko e veteki Fale Alea he 2017

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: *Issue* ko ení. Ko ‘etau fai ha ngaahi tu’utu’uni ‘oku ‘i ai hono *impact*. Ko e v teki ‘o e Fale Aleá na’e fai ‘i he 2017/18 na’e u sia ai ‘a e 35 miliona. Kapau na’e mau’u e loki m sini ‘ikai to e vahe e kau N pelé p ko ha to e taha he Pule’angá.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Ko e me’a ia ‘oku fai ki ai ‘a e talanoá ke tau tokanga ki he ngaahi *issue* ko iá.

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni Minisit .

Taukave na’e ‘osi paasi Patiseti 2017/18 taimi na’e veteki ai Fale Alea

Lord Nuku: Ko ‘eku fakatonutonu atu Sea ne ‘osi paasi e Patiseti ko iá na’e ‘ikai ke to e ‘i ai ha silini ia ‘e to e ng ue holo. Na’e ‘osi paasi e Patiseti ko iá ‘i he Fale Aleá ...

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu ‘oku ma’u hala fakatekinikale ‘a e N pele ko ení.

Lord Nuku: Pea ngaue’aki ‘Eiki Sea e pa’anga ko iá. Na’e ‘ikai ke tu’u e me’a ko iá na’e osi ng ue p ia Sea.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu.

Lord Nuku: ‘Oku hala ia mo ‘ene me’á Sea.

Sea K miti Kakato: ‘E fakatonutonu eni Minisit .

Taukave Pule’anga ne uesia fakapa’anga e 35 miliona koe’uhi ko e veteki Fale Alea

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: M l ‘aupito Sea ka u ‘oatu e ki’i fakatonutonu ko ení. Ko e *budget support* ko e 35 miliona. Ko e founa ‘e ma’u aí ko e ava e Fale Aleá kae paasi e Laó kae toki ‘omai e s nití. Ko e *commit* ‘i he Patisetí na’e fai ‘i he Sune ‘o e ta’u ko iá ko e *issue* kehe ia. Ko hono ma’u ‘a e 35 milioná kuo pau ke ava e Falé kae alea’i ‘a e fo’i Lao na’a ku ‘oatú kae lava ‘omai e s nití. Ko e *issue* koe’uhí ko hono *dissolve* e Fale Aleá na’e ‘ikai ke lava ‘o ma’u mai e 35 milioná. Ko e m l ‘etau ketu mai ‘o ‘ikai ke ta’evahe e kau ng ué.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Ko e *impact* fakasilini ia.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Tongatapu 3.

Fakatonutonu lele lelei pe ngāue Pule’anga he na’a nau faifatongia toki ‘osi he ‘aho fili

Siaosi Sovaleni: Tapu mo e Feitu’ú na Sea tapu mo e ‘Eiki Pal miá kae ‘uma’ e M mipa e K miti Kakató. Ko e fakatonutonú Sea na’e peh ni. Na’e kei laum lie lelei p faifatongia e kau Minisit . Na’a nau toki ‘osi p he ‘aho filí. ‘Ikai ke ‘i ai ha Minisit ia ‘e m 1 1 ke ne ta’efai hono fatongiá ki he lele ko ‘a e Falé.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u fakatonutonu atu.

Siaosi Sovaleni: ‘Osi m hino, te’eki ke ‘osi k taki Sea ke ...

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ka u fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Ko e ki’i miniti ‘e taha ‘oku ‘oange ma’á e Minisit ma’á e Fakafofongá.

Siaosi Sovaleni: Na’e ‘osi m hino p .

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Fakatonutonu. Ko ‘eku fakatonutonu Sea.

Siaosi Sovaleni: ‘Oku te’eki ke ‘osi ‘eku fakatonutonú.

Sea K miti Kakato: ‘E Minisit fakamolemole ko e fakatonutonú ‘oku miniti ‘e taha ‘osi ko iá pea ke toki me’a mai.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ‘Io.

Siaosi Sovaleni: M 1 . Na’e ‘osi m hino p ki he kau *donor* ‘a e ‘ t kai na’a tau ‘i aí pea na’a nau t loi. Na’e ‘ikai ke ‘i ai hatau peh ‘atautolu ke tau nofo ai ‘o t peni ‘i he fo’i 35 miliona ko iá. Ko na’e a’u mai p ko ki Fale ní tau loto fiem lie p ‘oku fakavavevave pea tatali leva pea ma’u e s nití hang ko e fakamatala e Minisit Pa’anga.

Sea K miti Kakato: M 1 . ‘E Fakafofonga.

Siaosi Sovaleni: ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo p ko e h e ‘uhinga ‘oku to e me’a ki ai e Minisit ia ko . M 1 Sea.

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

Tokanga ki he 'ikai lava Kapineti fakapaasi ha Lao kae lava hu mai 35 miliona tokoni mei muli

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ka u fai atu e ki'i fakatonutonu. Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu eni ke mea'i p he Hou'eiki mo e kaingá 'oku nau me'a maí. 'Oku 'ikai ke lava 'e he Kapineti 'o ...

<002>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: ... paasi 'a e *Foreign Investment Bill*. P ko ha *Act*, 'i he Kapineti. Ka e makatu'unga ai 'a e *release* 'o e silini. Ko e alepau ia na'e fai pea mo e kau *donor* ko e fakapaasi 'a e fo'i Lao, fo'i *Act*. Fika ua mei he fo'i *Act*, fakapaasi ai mo e *Regulation*. 'Oku ou fakatonutonu atu, 'a e ma'u hala ko ia, ko e peh . Na'e 'osi fakapaasi 'i he Patiseti. Pea na'e lele p 'a e Kapineti, 'o a'u ki hono 'osi. 'Oku 'ikai ke malava 'e he Kapineti, 'o fakapaasi ha fo'i Lao, ke makatu'unga ai 'a e *release* 'o e 35miliona.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu mu'a 'Eiki Minisit ?

Sea K miti Kakato: M 1 'Eiki Minisit . Me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: Sea na'e 'osi fakahoko atu p 'eku fakatonutonu Sea. 'Oku mahino 'a e ' takai, pea na'e t loi mai p 'e he kau ma'u me'a'ofa ko eni, 'o toki 'omai ko eni 'e he 'Eiki Minisit 'ene Lao. Pea 'omai ai 'a e s niti. Kae 'oua 'e 'ai peh , na'e *hamstring* 'a Tonga ni, 'i he taimi ko ia. Tukukehe p kapau 'oku toe 'i ai ha lea 'e lelei ange...

Sea K miti Kakato: M 1 ! 'Eiki Minisit ! 'Oku kehekehe p ho'omou ngaahi voka, ka, 'uhinga p ki he me'a p 'e taha. 'A ia 'oku 'uhinga atu 'a e kau Fakafofonga. Na'e 'ikai ha uesia ai 'a e Fale. Kae 'uhinga mai 'a e fa'ahi 'a e Pule'anga na'e 'ikai paasi 'a e fo'i Lao, na'e 'omai ke lava ai 'o ng ue 'aki 'a e s niti ka ke me'a mai koe, faka'osi mai Minisit !

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e 'uhinga 'eku lave ki ai. Ko e *comment* ko eni 'a e ' tikolo ka ko e motu'a tauhi pa'anga eni. 'Oku ke loto lelei Sea, ke ne faifatongia ko ia. Ka ko 'eku fakamatala atu. 'a e taimi, 'oku te fepaki ai mo e ngaahi me'a peh . He kuo pau ke fai 'a e fakamole ia, 'i he fa'ahi 'e taha. Kae tali ke h mai . Pea kapau na'e 'ikai ke h mai 'e 'i ai hono anga Sea. Pea ko e 'uhinga 'eku fakahoko atu. Ka 'i ai ha'atau femamahi'aki 'i Fale ni.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit Pa'anga: Tau vete p 'etau me'a heni. Koe'uhi 'oku lava p heni he 'oku 'i ia 'a e *impact* 'o e me'a kotoa p . M 1 Sea.

Taukave ne 'ikai uesia Patiseti 2017/18 mo e ngāue Pule'anga he veteki Fale Alea

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit . Ko e peh ko , na'e 'i a i p hono anga. 'Eke mai p ? Faka'ofa'ofa 'a e me'a kotoa Sea. Na'e 'ikai p ke 'i ai hano anga 'ona.

Ko e Patiseti ko eni 17/18. Na'e 'osi tali pea na'e fakahoko fakalelei. Pea 'oku 'i ai 'a e *surplus* ai 17/18. Kole atu ki he 'Eiki Minisit Pa'anga 'omai 'a e *Public Account* ko ia ke fakah mai ki he Fale ni, 'i he faingam lie vave taha. Ke mea'i 'e he Fale, na'e faingam lie p 'a e Pule'anga ia.

Sea K miti Kakato: 'E Fakafofonga! Kuo lava ho'o miniti 'e 1.

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Fakam l p ki he...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit ! Na'a ke me'a mai kuo 'osi ho'o fiema'u? P ko e fakatonutonu?

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Oku kei toe p 'a e ngaahi me'a na'e lave ki ai 'a e ' tikolo. Pea kapau 'e tuku atu ai, kau hoko hifo ki he kongam 'o e *Budget Statement*.

Sea K miti Kakato: Ko ia!

'Eiki Minisit Pa'anga: Pea na'e peh leva 'e he ' tikolo. Na'a tau tuku 'i he uike kuo 'osi. 'oku te'eki ai ke mahino ia p ko e f ko 'a e *Budget Statement*? Ko 'eku fakatonutonu p ki ai, ke mahino kihe tokotaha ko eni, na'a ne fa'u 'a e ' tikolo pea mo e vakai mai 'a e kakai. Ko e me'a na'e fai 'e he motu'a ni. Ko e fakama'ala'ala. Ko e *Budget Statement* eni, 'a eni 'oku 'asi mai 'i he polokalama ni ia. 'Osi 'omai ia ki heni. Ki Fale ni. Pea 'omai mo e Patiseti Fakaangaanga. Na 'iheni. Ka ko e me'a na'a ku fai ko e fakama'ala'ala. Pea ko e me'a na'e kole ki ai 'a e Fakafofonga 'Eua. Ke to e 'oatu mo 'eku ki'i fakama'ala'ala. Ke to e tufa atu mo ia. 'Oku tatau p ia mo 'ene fa'a me'a hake. Ko 'etau fanga ki'i me'a ko eni 'atautolu 'oku tau lea ai. Ko e me'a p ' atautolu. 'Oku miniti p ia. Ko e 'ofisiale 'a e *Budget Statement*. Kuo 'osi tufa ia. Koe'uhi na'a ma'u hala ha taha, 'o peh . Na'e 'ikai ...

Tevita Lavemaau: Sea, ko e ki'i fehu'i mu'a?

Sea K miti Kakato: Ko e ki'i fakatonutonu eni?

Fokotu'u ke fakataha Pule'anga kae tuku ngāue Fale ki he Patiseti

Tevita Lavemaau: Tapu mo e 'Eiki Sea, pea mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Ko 'eku ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Minisit Pea mo e Pal mia? P kuo mou ui mai 'a e *Press* ke fai ha'amou *Press Release*? 'O to'oto'o kongam lalahi 'etau 'Esitimeti ki ai? Ko u tui p ko e fatongia mahu'inga ia 'o e Feitu'u na? Ko e 'uhinga ke lava ai ke mou feh 'aki, ke fai 'a e femahino'aki. Ko u tui p ko e 'Eiki Pal mia eni kuo 'osi me'a mai. Kapau 'oku te'eki ke fai? Tonu ke fai ha'amou ki'i *Press Conference* mo e *media*, kae tukuange 'a e taimi ia 'o e Fale, ke tau hoko atu kitautolo ki he 'etau 'Esitimeti. M l .

Sea K miti Kakato: M l !

'Eiki Minisit Pa'anga: M l Sea. Ko e hala ko ' a e ki'i 'Atikolo. Ko e ng ue 'a e Fakafofonga 'Eua. Ko 'ene to e feinga mai 'ana ke toe oange 'eku fakama'ala'ala ki ai. 'A e me'a p ia 'amautolu Hou'eiki Kapineti. Na'a mau talatalanoa ai 'i he Kapineti. Pea mau mai ki heni.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu Sea. ...

<004>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko e *budget statement* eni ‘oku ‘osi tufa ma’u ‘e he kau faiongoongo, ‘a e ‘ *budget statement*. M I Sea.

Sea K miti Kakato: ‘E Minisit ko e fakatonutonu eni.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu atu si’ono tukuaki’i pehe’i ‘a e motu’a ni, kapau na’e laum lie lelei p ‘Eiki Minisit ia ‘oange mu’a ‘ene ki’i *copy* mo’oni ki he kau faingongoongo ke nau to’o hangatonu. Pea ‘ikai ke ngata ai ‘oku ou kole atu ke ‘ai ha’amou ki’i *press conference* mo e media. M I ‘Eiki Sea.

Tokanga ngali to’o ma’ama’a uesia veteki Fale Alea 35 miliona tokoni ki he Patiseti 2017/18

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ke u ki’i tokoni atu mu’a faka’osi p p au he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku ou tokanga lahi atu ki ai. ‘Oku hang ‘oku to’o ma’ama’a ‘a e *issue* ko eni, ka te fa’u ha Patiseti, pea te fakakaukau faka *cash flow* hono totongi ‘a e ngaahi vahe mo e ngaahi fakamole, pea faifaiange ‘o fe’amokaki ‘a e h mai ‘a e s nití ko ia ‘o fakatatau ki he Patiseti, ‘o hang ko eni ‘oku ‘alu ‘o a’u ki he 35 miliona. Kapau ‘oku ‘ikai ke tau m a’usia ‘a e fakatu’ut maki ‘o e me’a ko ia, hang ko ‘etau talanoa ko ha me’a si’isi’i ‘a e *slip* ‘a e Patiseti ‘aki ‘a e 35 miliona. Makatu’unga ia mei he veteki ‘o e Fale Alea he ‘oku ‘i ai hono *impact* ‘oku fiema’u ke tau ma’u ‘a e kakato ‘o e fo’i mo’oni ko ia.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni ...

Siaosi Sovaleni: K te tau talanoa ki he *impact* hono tutu ‘o Nuku’alofa ‘a e lau miliona ko ia na’e mole ko ia, tau foki mai ki he Patiseti ...

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea...tau talanoa fakatekinikale kuo feinga ke faka *personal*.

Siaosi Sovaleni: Foki mai ki he’etau *Budget Statement*.’

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: ...tau ‘ai mahino angé ‘a e *issue* ko eni Sea.

Siaosi Sovaleni: Ko e kolé p ia ‘Eiki Minisit , m I .

‘Eiki Minisit Fefakatau’aki: Sea ‘oku ou ‘oatu ke tau fakakaukau’i ‘a e me’a ko eni ke ‘oua te tau ma’u hala. K faifai ange kuo tau Patiseti’i ha silini lahi pehe’i fau pea ‘ikai ke ha’u hono taimi totonu. Ko e fo’i palopalema...

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisit Fefakiatau’aki: ...ia.

Fokotu’u tukumai ngaahi fakamatala pa’anga Pule’anga ki he Patiseti 2017/18 ki Fale Alea

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu ki he ‘Eiki Minisit ko eni, ‘a eni ko eni ‘oku lolotonga me’a ko eni ki he... ko e fo’i Patiseti foki eni 17/18 ‘oku lolotonga me’a ki ai ‘oku ne peh ko ‘oku fakaloloma. ‘Eiki Sea, ko e me’a ‘oku ou kole ai ki he Minisit ke ‘omai mu’a ‘a e *Public Account*, ko e Patiseti ko eni na’e fa’u ia ‘e he motu’a ko eni, faka’ofu’ofa ‘a e me’a kotoa, hulu, na’e ‘osi tu’u teuteu p ia k ‘i ai ha me’a peh ‘oku malu p .

Sea K miti Kakato: Hou’eiki, ko tau toki hoko atu, k ko ‘etau hoko mai ko eni ‘i he houa hoko te tau talanoa leva ki he ‘etau me’a ko eni, ‘oku ou tui kuo fe’unga k tau ki’i m l l ai.

(Na’e m l l heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi: 1120-1125

S tini Le’o : Me’a mai ‘Eiki Sea e K miti Kakato (Veivosa *Light of Life* Taka)

Sea K miti Kakato : Hou’eiki, kuo mou me’a ki he ‘etau ‘asenitá, kae ‘oange e faingam lie ko eni ki he Minisit Polisí, pea ka hili ko iá pea me’a mai ‘a Tongatapu 3, pea faka’osi mai ‘e 15 ‘etau taimi. Me’a mai Minisit .

Fakama’ala’ala ki he ngaahi makatu’unga kae lava hū mai tokoni pa’anga mei muli

‘Eiki Minisit Polisi : Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, fakatapu atu ki he ‘Eiki Sea ‘o Tonga, peh ki he Hou’eiki Minisit . Faka’apa’apa lahi ‘aupito ki he Hou’eiki Fakafofonga e kau N pelé pea peh ki hoku kaung Fakafofonga e Kakaí ‘Eiki Sea. ‘Oku ou kole p ki’i miniti nounou ko eni. Kole p ‘Eiki Sea, na’a ke me’a mai ‘anenai, kau ki he kaveinga na’e toki ‘osí, ka ‘oku ou kole p au Sea te u nounou p mu’a ko hono ‘uhingá, ‘oku mahu’inga eni ke ki’i fakama’ala’ala nounou p , ko e mafatukituki ‘o e lave ko kau ko ki he t kunga ‘o e Pule’angá, mo e taimi ‘oku uesia aí Sea. Pea ‘oku ou fai eni ‘i he loto faka’apa’apa. Mahalo ko e poini ko ia ‘oku feinga ke fai ki ai ‘a e fakamahinó Sea, ‘oku ‘i ai e ngaahi tokoni ‘oku ‘omai mei muli, pea ‘oku ou ‘ilo ‘oku ‘ikai ke mea’i eni ‘e he kakaí, pea ‘oku ‘i ai hono ngaahi *trigger*, ‘a ia ko e ngaahi me’a te ne lava ‘o kamosi ke ‘omai ‘a e tokoni ko ia. ‘Oku mea’i p eni ia ‘e he Hou’eiki M mipa ‘oku nau ‘osi ‘i he Pule’anga. Ko e ngaahi pal mesi tokoni ‘oku talamai ‘e ‘omai ‘a e fo’i pa’anga ko , ka ‘oku pau ke ‘i ai ‘a e fo’i ng ue ke fai, kae lava ‘o tukuange mai ‘a e pa’anga ko iá, ‘a ia ‘oku ui p ko e *trigger*. Pea ‘oku meimei ko e *trigger* ia ko e lao. ‘A ia ‘oku nau fiema’u ‘a e lao ke paasi ke fakapapau’i, ‘oku ‘unu ‘a e *format* ko ‘a e ‘ikonomiká, ke taau mo ha ‘ikon mika ‘e ngali ke lele

mo mo'ui 'iate ia, pea toki tukuange mai leva 'a e *fund*, 'e 'ikai ke tukuange noa'ia mai 'a e *fund* ia.

Ko e taimi ko ia 'oku paasi mai 'a e Patisetí 'o 'osi 'a e Patisetí pea kapau 'oku tau peh kuo *dissolve* leva 'a e Falé ia, ko 'ene fo'i toenga atu ko iá, 'oku 'ikai ke to e lava fakah ha lao ia ke paasi Sea. Ko e ki'i taimi ia 'oku uesia ai.

Taukave Pule'anga mahu'inga fengau'e'aki ki he tolonga e Fale Alea

Pea 'oku ou tui 'e Sea, ko hotau fonuá ni 'oku tau ng ue'i fakal kufua, ko e me'a lelei ke tau ma'u 'a e mahino tatau ko ia. Ko e peseti lahi 'etau Patisetí he ta'u ki he ta'u, ki he ta'u, ko e tokoni mei muli. 'Oku mea'i p ena ia, na'e 'i ai taimi ko e peseti 'e 51 'etau Patisetí ko e tokoni mei muli. Pea ko e fa'ahinga tu'unga lavelaveili ko iá, mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e ...

<008>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Minisita Polisi: ... tau f ng ue'aki fakatahá, mahu'inga 'aupito, 'aupito ke t longa hotau Fale Aleá. Mahalo ko e me'a ia 'oku faka'amu 'a e Pule'angá ke m hinó, ko e mo'oni p ko e ta'u ko ení na'e *surplus*, ko e t naki Sea na'e *surplus* 2 miliona. Ko e ki'i 'ova p ia, 'a ia na'e pau ke fai 'a e kenu m lohi 'aupito mo e kole ki he kau *donor* ke nau m hino'i 'a e t kunga 'oku tau 'iai mo e faing ta'a'ia 'oku tau 'iai kae *release* mai 'a e *fund*.

M halo ko e 'uhinga ia 'o e mahu'inga Sea 'a e mafatukituki 'o e mahu'inga hotau Fale Aleá pea mo e mahu'inga ke tau paasi 'a e ngaahi Lao ko 'oku hoko ko e *trigger*. Na'e toki paasi atu ' Lao, 'oku 'i ai m o e ' Lao 'oku kau p ia mo ia he *trigger*. 'Oku kiu mai Sea he 'osi ko 'a e 'Esitimetí mo e Patisetí ko en , 'e hokohoko mai 'a mui. Ko e ki'i fie tokoni atu p he k veinga na'e feme'a'aki aí Sea hono mahu'inga ke lele hotau Fale Aleá. M l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisita.

Mo'ale Finau: Sea, tau ki'i hokohoko atu p ka e toki 'oange e faingam lie Sea.

Sea K miti Kakato: 'E 12 k taki ke ki'i me'a mai 'a....

Mo'ale Finau: Ká u ki'i fehu'i p au ia ki he 'Eiki Minisita.

Sea K miti Kakato: Té ke fehu'i?

Mo'ale Finau: 'Io, tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea. Ko e me'a 'aki he Minisita 'a e fo'i fakakaukau 'oku m tu'aki, té u p h ko e me'a mahu'inga ia 'Eiki Sea, na'á ne 'omai he fo'i lea ko iá. Ko hono 'uhingá foki Sea he ko e kau *donor* ko mei mulí, 'oku 'ikai ke nau 'omi noa 'enautolu h tokoni 'Eiki Sea. K té u t naki atu p ki he me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Minisitá 'oku ha'u ki he 'eku fakakaukau. 'Oku ou tui p 'Eiki Sea té nau to e 'eke pea mo e *past performance*, ngaahi *perform*, 'a e me'a ko na'e fa'a angam heni 'aki 'Eiki Sea ko 'i he ngaahi silini p h ni. Pea

ko ia 'Eiki Sea 'oku ou tui ko e me'a ko ia 'oku 'i loto k toa ai, k ko e t naki atu p e motuá ni 'Eiki Sea ki he me'a ko ení he 'oku mahu'inga 'aupito kiate au 'i he'eku f nongo ki he lea ko ení.

Mahalo ko ha me'a 'Eiki Sea 'e lava he fa'ahinga laum lie ko ia 'Eiki Sea 'o fakatahataha'i 'a e fonua ko ení. Fakatahataha'i 'i he me'a ko 'ení 'Eiki Sea, ko e'uhí he 'oku 'i ai 'a e taimi 'e taha, mai fo'i *project* ia pea toki ha'u donor ia 'o fakapapau'i 'Eiki Sea he'ene muimui'i 'oku 'ikai ke fu'u ng ue lelei. Pea ko ia 'i he'ene p h 'oku ou t naki atu p 'e au 'a e me'a ko ení ki he me'a m lie 'a e 'Eiki Minisita ki he *trigger*.

Ko e fo'i me'a 'e 2 te ne *trigger* ko e Lao mo e *performance* mo e ng ue. Pea 'oku ou f lala lahi 'Eiki Sea ki he Pule'anga ko ení, he kuó u sio ki he'enau v sone, te nau hanga 'o fakapapau'i 'a e ngaahi me'a motu'a k toa p 'a ko 'oku fa'a 'o hake ko e *reform*. Kapau na'e 'ikai ke *perform* ha ngaahi me'a mei mu'a, 'e ha'u leva 'a e donor 'o talamai, h me'a na'e 'ikai ke fai ai 'a e ng ue ko na'e mai ai 'a e lau miliona ko . Pea 'e toki 'ohake leva ai 'a e ngaahi pula 'oku p mo e h fua ngaahi me'a ko ia. Pea hanga leva 'e he Pule'anga ko ení 'one hanga 'o fakam 'ala'ala mai ki he fonuá ni, ko e kamata ko 'ení te tau feinga ke tau *trigger* pea 'e to e faka'osi 'aki 'emau talaatu, mou mai 'o sio ko homou lau miliona . Pea ko ia 'oku ou f lala lahi ki he fokotu'utu'u kuo 'omaí Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 , me'a mai Tongatapu 3.

Tokanga ki he tu'unga hikihiki koloa mo e tupu faka'ekonomika

Siaosi Sovaleni: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'ú na Sea, pea tapu mo e 'Eiki P 1 miá kae ' m ' e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakató.

Sea, té u ki'i talatalanoa p eni fakal kufua p ki he *Budget Statement*, tau 'unu mai 'aki ki he 19/20. Sea ko e fa'u Patiseti kuo 'osi me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisita Pa'angá. Fakam 1 atu heni ki he 'Eiki Minisita Pa'angá kae ' m ' 'ene kau ng ué pea mo kinautolu k toa p na'e kau 'i hono fa'u ko eni 'etau 'Esitimetri ki he 19/20.

H ng p kuo 'osi mea'i 'e he Hou'eiki M mipá, ko e fa'u ko eni 'etau Patisetí, fa'a taimi lahi foki 'oku tau sio p ki he fo'i ta'u hoko maí. K ko 'etau sio fakal kufuá, tau p h p ko e fo'i sitepu ia 'e taha p ko e sitepu ia hono ua ki ha taumu'a 'oku tau p h 'e fakata'u 5, ta'u 'e 10, h ng 'oku fa'a fai talanoa ki ai 'a e *TSDF2*. 'A ia 'oku mahu'inga 'aupito p , he 'ikai p ke tau ngata 'etau sio, ko e h e me'a 'oku 'omai ko eni ke tau tali ki he ta'u faka-pa'anga hokó, k ko e h 'ene *contribution*, ko e h 'ene tokoni ki he ng ue 'oku tau hanga ki ai p ko e h ko e me'a 'oku tau tokanga ki ai ma'a Tongá ni 'i he kaha'ú.

'I he fakam tala ko eni ki he fakal kufua e 'ekon miká, na'e me'a p ki ai 'a e 'Eiki Minisitá, 'oku tu'u heni ko e kau he ngaahi me'afua lalahi ko eni 'o e faka-'ekon miká, ko e ivi ko 'o e pa'anga p ko e hikihiki t ko 'o e mahu'inga 'o e k lo p 'oku fa'a 'ai faka-p langi Sea (h fanga p he fakatapu) ko e *inflation*, pea ko e tah leva ko e tupu faka-'ekon mika p ko e *economic growth*. 'A ia 'oku 'asi mai p 'i he *budget statement* ko eni Sea 'a e lahi taha ko eni 'i he *inflation rate* 'i he Pasifikí ko Tongá ni, 'a ia ko e 5.5. K ko e me'a anga maheni 'aki p foki...

Taimi: 1130-1135

Siaosi Sovaleni: ... 'a e ngaahi fua fika peh ní Sea. Ka ko e me'a 'oku mahu'inga ai Sea, ko e h leva 'etau me'a 'oku fai ke fakasi'isi'i 'a e hiki ko eni e koloa 'a e pa'anga, 'a e mahu'inga ko eni e koloá pea mo hiki hake 'a e mahu'inga 'etau pa'angá. Taimi tatau p Sea 'oku tau sio p ko e h 'a e tu'unga 'o 'etau tupu faka'ekon miká p ko e *economic growth*. 'A ia 'oku 'asi mai heni 'oku, na'e 0.3 pea 'e 'alu hake ke peseti 'e taha. 'A ia leva 'oku pau leva ke tau fua tautau leva 'etau me'a angamaheni ko hono *provide* e vahe mo e al me'a peh p ki he kau ng ue fakapule'angá pea mo e fakahoko honau fatongiá. Pea mo 'etau sio ki he hiki t e mahu'inga 'o e koloá pea mo hono fakatatau ki he 'etau feinga ke tupu faka'ekon miká.

Ko e tupu faka'ekon miká Sea 'oku 'ilo p ia 'e kinautolu 'oku maheni he tafa'aki ko iá kae tuku p ke lave atu ki ai e motu'a ni. Ko 'ene tupu ko 'a e fonuá faka'ekon miká 'e tupu ai e tafa'aki ko eni e langá, tupu ai e tafa'aki ko eni e *primary production*, tupu ai e ngaahi tafa'aki kehekehe peh , 'e lava ai 'o ma'u ai 'a e ng ue 'a kinautolu 'oku 'ikai ke ma'u e ng ue. 'E lava ai 'o fakatau atu ai 'a kinautolu 'oku nau t 'enau koloá ki he ngaahi s vesi mo e ngaahi sekite peh ní Sea. 'A ia 'i he'ene tu'u fakalukufuá, neongo p ko e fo'i fiká tau peh 'oku taha p 'oku poini tolu, ka ko 'ene *impact* p ko 'ene uesia p ko 'ene me'a 'e lelei 'e ala hoko ko ki he kakaí 'oku lahi 'aupito Sea. 'A ia 'oku mahu'inga 'aupito 'a e fakahoko mai ko eni he 'Eiki Minisit ko eni 'a e ngaahi fika ko ení ke fai hano t langa'i ai. Kae 'oua te tau talanoa tautolu p na'e tonu ke taha mano p ua mano. Ka tau sio fakalukufua ko e h e me'a 'a e patiseti ko ení 'e fai ki hono holoki 'a e hikihiki 'o e koloá. H e me'a 'a e patiseti ko ení 'e fai ki he 'etau tupu faka'ekon miká.

'A ia 'o hang ko ena nau lave ki ai 'anenaí Sea, 'oku 5.5 foki 'a eni ko eni 'asi mai he *statement*, 'a e peseti, 'a e hiki ko eni e totongi e koloá. Kae taimi tatau p 'oku ma'ulalo 'a e *economic growth* , 'a ena 'oku 'asi p 'i he fakamatala *Budget Statement*. 'A ia leva ko e *dilemma* p ko u tui ko e pole mahu'inga, pea ko u fiefia 'oku fai 'e he Minisit ha me'a ki ai, ke tau nofo leva 'o sio, f f ke tau, anga f f 'etau fa'u ha patiseti 'e tokoni ki hono holoki 'a e hiki ko eni 'o e mahu'inga e koloá, taimi tatau, 'oku ne hanga 'o teketeke mai ke 'i ai ha tupu faka'ekon mika. Ko hono fakapalanisi 'o e ng ue ko ení Sea 'oku 'ikai ke faingofua. Pea ko ia 'oku ou fakam l 'ia ai ko eni ki he 'Eiki Minisit mo 'ene kau ng ué 'i he'enau fai fatongia ko eni ke fai ha me'a ki he ongo fo'i fika mahu'inga ko eni faka'ekon mika ko eni ki he fonuá.

'A ia ko u fakatokanga'i hifo eni ko e *policy* ia ko eni, ko e *monetary policy* foki ia 'oku ne fa'a tokanga'i foki ko hikihiki ko eni e koloá. 'Oku tokanga'i foki ko 'e he pangik , Pangik Pulé. 'Oku mahino mai p 'enau *policy* ia 'a nautolu heni he 'ikai ke to e hiki e peseti n . He 'oku fa'a taimi foki 'e ni'ihiki Sea ko hono feinga'i ko ke holo e *inflation*, fa'a hiki 'a e peseti n ko e 'uhingá ke fakasi'isi'i 'a e n e kakaí pea fakasi'isi'i ai hono 'oatu e s nití ke ng ue'í he 'e to e hiki ai 'a e totongi ia ko koloá. 'A ia ko e fa'a me'a n molo ia. Ka 'oku 'osi 'asi mai p he ngaahi *policy* 'a e pangik . Pea ko u tui au 'oku mahu'inga ke ta'ota'ofi 'a e hiki ko eni 'a e *interest rate*, p ko e *rate* ko eni ke n . Ka ko e tafa'aki leva 'e taha 'o e fo'i *equation* ko ení Sea 'i he tafa'aki *fiscal policy*. Ko e *policy* ia ko eni 'oku tokanga'i 'e he 'Eiki Minisit . 'A ia 'oku kongá lahi ia tipeni ia he 'esitimeti ko eni 'oku fai e feme'a'aki ki aí Sea. 'A ia 'oku mahu'inga leva ke tau sio, 'e anga

f f ha'atau feinga'i ke tupu 'a e 'ekon miká, taimi tatau, 'oua te ne to e 'ai ke to e kovi ange 'o mamafa ange 'a e koloá.

Tokanga ki he hiki 20 miliona tupu patiseti fakapa'anga pē he fonua

Pea ko e me'a 'oku fai e fakatokanga'i hifo heni Sea ki he tafa'aki ko iá. 'I he hiki ko eni 'etau patisetí. 'E, mahino heni 'oku 'i ai e ki'i hiki uofulu tupu miliona 'a e fakamole ko eni 'a e patisetí he tafa'aki *recurrent*. Pea ko u tui p au 'oku mahu'inga mahalo e ngaahi tafa'aki 'oku 'ave ki ai e s nití. Ka ko e taimi tatau ko e lahi ange ko 'etau fakamolé, ko e lahi ia 'a e palopalema 'e ala hoko ki he'etau *inflation*. Ka ko e taimi tatau p ko u 'ilo'i lelei p pole ko iá ke feinga ko eni ke tupu 'a e 'ekon miká. Kapau te mou me'a p ki he t pile tolú, 'asi lelei p ai 'oku 659 kae 599. 'I he taimi tatau p kapau te mou sio ki he *out turn* 'oku mahino 'aupito p 'a e lahi 'a e hiki ko eni mei he *out*, 'a ia ko e *out turn* Sea, k taki p he ng ue'aki e lea fakap langí. Ko e pa'anga ia 'oku mahino, 'oku fakafuofua pau 'e fakamole ko eni 'i he ta'u fakapa'anga lolotongá. Fakahoa ia ki he pa'anga ko eni 'oku kole mai ke tau tali ki he ta'u fakapa'anga hokó. 'A ia leva kapau te mou fakafehoanaki leva e *out turn*, 'a ia ko e me'a te tau ala fakamolé mo 'etau pa'anga ko eni 'oku kole mai ...

<001>

Taimi: 1135-1140

Siaosi Sovaleni: ... 'a e 'Eiki Minisit ke tali he Falé Sea m hino 'oku 'i ai e hiki. 'A ia ko e kole p ia ko u tui p au 'oku fakatokanga'i p ia he Minisit Pa'anga kae 'uma' e Pangik Pule 'a e fo'i hiki ko eni neongo 'e ngali sai ke ne *inject* ha mo'ui ki hono langa'i e 'ekon miká kae ki'i fakatokanga'i p ko e 'uhinga p ko e tafa'aki ko eni 'o e hiki ko totongi p ko e *inflation rate* Sea .

Tokanga ke fakaivia 'a e tafa'aki ki he Vaotātā mo e Toutai

'I he ngaahi *driver* ko eni p ko e ngaahi makatu'unga 'oku 'omai he 'Eiki Minisit he *statement* 'oku mahu'inga ai na'e fakahoko mai ai ko hang ko e tafa'aki ko eni e *primary sector* 'oku 'i ai e *agriculture* ng ue, toutai mo e al me'a peh . Na'e 'i ai p tokanga 'a e motu'a ni Sea ki he tafa'aki ko eni 'o e *forestry* mo e *fisheries* . M hino heni 'oku *negative* 'a e *growth* p ko e tupu ko 'a e *forestry*. Pea ko e tokanga p ia p 'oku 'oange ha ki'i s niti fe'unga p 'oku 'i ai ha ngaahi polokalama ke ne hanga 'o faka'ai'ai 'a e tafa'aki mahu'inga ko eni he'ilo na'a to e lava 'o ma'u mei ai ha tokoni ki he tupu faka'ekon mika ko eni 'a e fonua. Taimi tatau p 'i he tafa'aki ko eni e toutai Sea 'oku 'asi p heni 'oku 'i ai 'a e u sia pea kau ai mo e *negative* poini taha he 16/17 pea kamata kake mai ai he 17/18 kae 'uma' 'a e ta'u 18/19 Sea. Ko e taut fito eni ki he'etau ngaahi t langa ko eni na'e fai fekau'aki ko eni pea mo e puha moa. Ko e 'uhinga p eni ia ke tau to e *resilient* ange p te tau to e lava 'o mateuteu ange ki he kaha'u kae 'oua te tau nofo p 'o fakatatali p mo fakafalala ki he moa. Ko e konga tafa'aki eni na'e 'osi fai p hono 'a e me'a 'aki 'a e Hou'eikí ki ai hetau ' ngaahi ta'u ki mu'a hono tau feinga'i ko ke mai 'a e tafa'aki ko eni tau peh ko ha *alternative* p ko ha founa ia 'e taha ki he taimi ke 'oua te tau fu'u fakafalala ki he ngaahi me'akai mei mulí hang ko e moa. Ka ko u fakatokanga'i hifo heni 'a e *fisheries* 'oku ngali na'a 'oku tonu p ke 'i ai hono vakai'i 'Eiki Minisit Pa'anga kae 'uma' e 'Eiki Minisit

‘oku ne tokanga’i ‘a e tafa’aki ko ení. He ‘oku m hino mai heni ko e Patiseti ia mahalo ‘oku hiki ‘aki p ‘a e 3 kilu ka ko e, hang ko e ngaahi potung ue lahi meimei ko e ngaahi me’a peh ní ia ‘oku tupu p mei he hiki ko eni ‘a e v henga mo e al me’a peh ka ko e ‘ai p ia ‘Eiki Minisit Pa’anga kae ‘uma’ e ‘Eiki Minisit ‘oku ne tokanga’i ‘a e Toutaí ke fakatokanga’i eni ‘o kapau ‘oku tau feinga ko ha *alternative* m hino eni p ko ha me’a eni m hino eni ki he taimi ke ‘oua te tau fu’u fakafalala ai ki he ngaahi me’a ‘oku ‘omai mei mulí. Ko u tui ko e tafa’aki eni ‘oku tonu ke ‘oange tau poupou hono ‘oange ha tokoni he’ilo na’a to e lava ‘o to e lelei ange to e lahi ange ‘a e ngaahi vaka toutai he ‘e lava leva ai ‘o to e lahi ange ai ‘a e ki’i kongá ika ko eni ‘oku fa’a ‘omai he ‘Eiki Minisit ‘o fakatau mai ko eni ‘o ma’ama’a ko eni ki he k inga Tonga ‘oku tau fa’a lave aí.

Tokanga ke fakaivi e tafa’aki fakatakimamata

‘I he tafa’aki ko eni e s vesí mo e ngaahi ng ué ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga heni Sea ki he tafa’aki ko eni e ngaahi h tele mo e ngaahi falekaí. Na’e ‘osi me’a p ‘a e ‘Eiki Minisit pea ‘oku mo’oni ‘aupito p ia ‘a e hikihiki t ‘a e tokolahi ko eni ‘o e kau ‘eve’eva mai ki hotau fonua Sea ka ko e fakatokanga’i p ‘a e tau tokanga makehe ‘oku fai ki he ngaahi tafa’aki ko ení p ‘oku ‘i ai ha ngaahi *initiative* ‘oku nau tokoni’i ‘a e ngaahi h tele p ko e ngaahi falekaí ko u tui ko e me’a mahu’inga ia ke muimui p mo teke p ‘a e ngaahi tupu ko eni ‘oku h mai mo tau fiefia kotoa p ai e lahi e ngaahi vaka ‘oku ha’ú mo e lahi e kau ‘eve’eva maí he’ilo na’a to e lava ‘o to e ki’i feinga’i. He ‘oku m hino p ‘e a’u e taimi ‘e si’isi’i ai ‘a e ngaahi loki pea si’isi’i ai mo e ngaahi falekai ke tau lava ai ‘o tokonia ‘a kinautolu ‘oku nau folau ‘eve’eva mai ki hotau ki’i fonua ni. ‘A ia ko e me’a ia fekau’aki ko eni mo e tafa’aki ng ué. ‘Oku faka’amu na’e me’a mai e Minisit ko eni ‘oku ne tokanga’i, p ‘oku ‘i ai ha tokoni makehe p ko ha tokanga’i makehe ko e ‘uhinga p ke teketeke ai p ‘a e langa ko ia ko kimu’a.

Fiefia he holo peseti 4.3 e *GDP*

Ko e ki’i me’a ko eni he tafa’aki ko eni e *fiscal policy* hang na’a ku lave ki ai ‘anenaí. Me’a p ‘oku fai e tokanga ki ai e motu’a ni ko e hiki ko eni ‘a e fakamole *local* ‘aki ‘etau peh 20 miliona. Ka ko e me’a ‘e tahá p Sea ko e totongi ko eni ‘etau n . Fiefia ‘oku holo hifo ‘aki ‘a e p seti ‘e 4.3 ‘i he *GDP* ‘etau n ka ko e faka’amu p ia Minisit Pa’anga p ko e h ‘etau *long term strategy*. Ko e h ‘etau palani l loa? ‘Oua te tau palani p ki he ta’u ki he ta’u hoko maí ka tau sio atu ‘osi m hino t loi e n ko eni ‘a Siainá. Ko e h leva e me’a ‘e hoko ‘i he fo’i ta’u ‘e nima ko iá? Te tau nofo ‘o t t naki ha ki’i s niti he t likí ke tokoni ki he t ko eni ‘a e n ‘i he ‘osi ko eni ‘a e *grace period* ta’u ‘e nima p ko ‘etau tuku p ‘etautolu ki he Pule’anga ko he ta’u ‘e nima ke ne toki vakai’i p ‘e ia ‘a e n ko iá. M hino ‘aupito ‘oku tau fiefia kotoa p hono t loi ko eni ‘a e n ko eni ‘a Siainá ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Siaosi Sovaleni: ... ke ‘i ai ha *breathing space*, mo ha ki’i m nava ai pea ‘i he taimi tatau p ‘oku ‘i ai ha ki’i me’a mahalo ‘oku ‘ova. Ko u tui ‘osi fai p ‘e he Potung ue Pa’anga’ enau ngaahi ng ue ko ia ‘o tuku p ‘i he tuliki ‘o talitali ai, ki ha ‘aho ai, ha ‘aho ‘e fiema’u ai, hang ko e ta’u ‘e 4 p 5 ko eni, ‘oku toe ‘i he ta’u ko eni ki he n .

‘I he tafa’aki tatau p Sea. Ko e fakamole ‘oku fakapalanisi ‘aki p ko e tafa’aki ko eni ‘a e *revenue*. Na’e ‘osi fai ‘a e talanoa lahi ki he tapaka tonga. Pea ko u fakam l heni ki he Minisit T naki Pa’anga. Na’a ne ‘omai ‘ene kau ng ue ‘o mau talanoa ai, fekau’aki mo e ngaahi fokotu’utu’u ko eni. Me’a p ’oku fai ‘a e tokanga ki ai p ’oku mateuteu ‘a e Pule’anga ke fakahoko ‘a e fo’i ng ue ko eni? ‘Oku mea’i p ‘e he kau ng ue. Mau talanoa lahi ki ai ‘i heni ‘i he ngaahi tafa’aki kehekehe. Pea ko e me’a p ia ‘oku sai p ke ‘oatu p ’a e fakakaukau. Ko e tokoni p ki he, ko e langa ng ue p hei’ilo na’a ko ha langa ng ue p ke tau *avoid* ‘a e faingata’a’ia ‘i he kaha’u ko e si’isi’i ‘a e ki’i s niti ‘oku ma’u p ko e ‘ikai ko ke lava ke fakahoko ‘a e *policy* ko eni ‘oku fokotu’u mai. Mahino p pea mo e ‘ai ko eni ‘o e fo’i moa ‘a e *imported* ‘a e fo’i moa ko eni ‘oku ‘omai mei muli.

Tokanga fo’ou ki he ngaahi fokotu’utu’u t̄anaki pa’anga fo’ou e Pule’anga

Ko e me’a p na’e to e fai p ’a e ki’i t langa ki ai. Hono to’o ko eni ‘o tatau p ’a e me’alele fo’ou mo ha me’alele motu’a. ‘A ia ko e fokotu’u fika 3 mai ko ena ‘i he t naki pa’anga na’e taimi foki ko ko ha me’alele ta’u ‘e10, mei peh ‘oku vaeua, ‘a e *rate* ko ki ai ‘i ha me’alele ‘oku fo’ou ange. Ka ‘oku fokotu’u mai ko eni, mahalo kuo ‘osi tali. Ke tatau p ’oku ta’u ‘e tolu p ta’u ‘e 13, ‘a e me’alele ko ia ‘e kei *charge* tatau p Sea. ‘A ia ko u tui ko e me’a ia ‘oku tonu p ke mahino p ki he k inga Tonga ‘oku fanongo mai. ‘Oku nau fa’a ‘omai me’alele ‘a e fakahoko fatongia ko eni pea ‘oku mahu’inga ‘aupito p ke sio p ko e h ‘a e pa’anga ‘oku ma’u ai. Ko e h ‘a e me’a ‘e ala uestia ai? Mo e ‘u al me’a peh . Ko e ‘uhinga p ke mateuteu ‘i he taimi ko ’oku *apply* ai, ‘o fakahoko ai ‘a e fo’i *policy* ko eni Sea.

Ko e me’a p fekau’aki pea mo e *revenue* Sea. ‘Oku tonu p ke tokanga’i p ‘e he Minisit Pa’anga kae ‘uma’ ‘a e Minisit T naki Pa’anga, ‘a ‘etau peh ko e fo’i kehekehe ‘o e pa’anga na’e t naki ko eni ‘i he ta’u lolotonga. Pea mo e pa’anga ‘oku tau peh , ‘e t naki ‘i he ta’u fakapa’anga hokó. Mahino ‘aupito p . ‘Oku lahilahi ‘a e ki’i s niti ‘oku hiki ‘aki. Ka ko e ‘uhinga p eni ia Sea ke fakatokanga’i ‘oku mahino,ko e pole eni ‘e faingata’a ‘a e fo’i *jump* ko eni, p ko e fo’i ‘unu ko eni mei he fo’i pa’anga ‘oku mahino ‘e t naki ‘i he ta’u ni. Ki he fo’i hiki lahi ko eni ‘alu ‘o 10 tupu miliona, ‘i he Potung ue ko eni ‘a e Minisit Tauhi Pa’anga, ki he Ta’u Fakapa’anga hoko. Mahino p Minisit ko e feinga ke ma’u ha ki’i s niti ke fai ‘aki ‘a e ng ue. Ka ‘i he taimi tatau, ‘oku mahu’inga ke tau sio p mo fakafuofua lelei. Ko e h ‘a e ivi ko eni te tau ma’u mei he ngaahi tafa’aki ko eni, kae tautautefito ki he tafa’aki ko ena ‘a e Potung ue ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Minisit , he ko ia ‘oku lahi ki ai ‘a e fakafalala ko eni ki he t naki pa’anga Sea.

Ko e ki’i me’a p ’e taha Sea. Ke u ki’i lave atu p ki he ngaahi makatu’unga.

Sea K mti Kakato: Fakafofonga! K taki ‘o ki’i fakam ’opo’opo mai ki’i miniti ‘e 1.

Siaosi Sovaleni: ‘Io! Sea,ko e Ko e talanoa fakalukufua p Sea, ki he *Budget Statement*. Mahalo p na’a toki ‘i ai ha faingamalie ‘amui, te u toki lave atu ai ke fai ha ki’i talanoa ki he ngaahi *priority* p ko ha ngaahi me’a ‘oku mahu’inga’ia ai ‘a e Pule’anga ‘i he ‘etau ‘unu’unu atu ko eni kimu’a, tautefito ki he’ene *priority agenda* p ko e ngaahi me’a ‘oku mahu’inga’ia ai ‘a e Pule’anga, ‘i he ‘etau ‘unu’unu atu ko eni kimu’a. Tautautefito ki he *priority agenda*. Tau peh , ko e h ‘a e tanaki ‘i he ta’u ni ‘e lava ai ke tokonia ai ‘a ‘etau taumu’a l loa ko eni. ‘Ikai ke ngata

p 'i he Pule'anga, ka ki he fonua Sea. M 1 e ma'u faingam lie. Ka toki 'i ai ha faingam lie 'anai pea toki 'i ai ha taimi pea faka'osi atu ai. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki Pule'anga? Mou fakamolemole p 'o fakatokanga'i hifo 'a e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e Tongatapu 3 fekau'aki pea mo etau tupu faka'ikonomika, founa 'e fakakake hake ai mo e founa 'e fakasi'isi'i ai 'a e ngaahi koloa 'ene mamafa. Ko hono hoko, ko 'etau service ke 'etau falekai, mo 'etau fale nofo'anga totongi. Ko e h 'ho'omou teuteu ki ai mo ho'omou... ko 'etau ng ue mo 'etau toutai. 'Oku 'i ai ha pa'anga fe'unga ke fakakake 'aki ia? 'A ia 'oku hoha'a heni 'a e Fakafofonga, kae peh ki he'etau pa'anga tukupau. Ko e h 'etau pa'anga 'oku tau t naki 'i he taimi lolotonga ko eni 18/19? Mo e h 'etau fakafuofua ki he pa'anga te tau t naki 'i he taimi lolotonga ko eni mo e h 'etau fakafuofua ki he pa'anga te tau t naki 'i he 19/20 ?

'A ia ko u tui ke mou me'a p ki ai Hou'eiki? Kae 'oange mu'a 'a e ki'i faingam lie ko eni kia 15? Ka mou toki 'omai k toa 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku ou fakahoko atu. Sea! Tau fakam 'opo'opo. M 1 . Me'a mai 15!

S miu Vaipulu: M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Pal mia. Tapu ki he Hou'eiki Kapineti. Pea peh 'a e fakatapu kihe Hou'eiki N pele. mo e kau....

<004>

Taimi: 1145-1150

Samiu Vaipulu; ...Fakafofonga 'o e Kakai. Sea te u lave p ki he *Budget Statement* peesi 'e 10, na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'i he uike kuo 'osi, fekau'aki eni mo e ngaahi me'a kehekehe hang ko e hilifaki'a e tukupau 'ekisia pa'anga 'e 200 ki he tapaka Tonga.

Tokanga ki he Kupu 1 e Konisitūtone ki he tau'atāina 'a e Tonga

'Eiki Sea te u 'uluaki fakamanatu p ki he Fale ni 'Eiki Sea 'a e kupu 'uluaki 'o e Konisit tone, 'a e tau'at ina ko ia ne foaki 'e he 'Uluaki IV ki he Tonga kotoa, mo ha ni'ihii 'oku ' unofo mai ki he fonua ni. 'Oku ne faka'at ai ke te fa'iteliha ki he fua hoto nima, 'o makatu'unga ai 'Eiki Sea, 'a e kei ta'etukupau mo e ngaahi me'a kehekehe 'a e fakatau 'a e kato manioke, ko e me'i kava, ko e mata'i ika, 'a falehanga pea mo e ngaahi me'a kehekehe ko ia 'Eiki Sea. Pea 'oku peh mo e tapaka. 'Oku 'i ai 'a e manavasi'i 'i he motu'a ni ko ha kamata eni ke fakah h mai ke tukupau'i 'a e ngaahi tau'at ina tefito 'a e tangata'i Tonga mo e fefine Tonga, kamata ke fakah h mai 'i he 'aho ni. 'Eiki Sea 'oku fakah p ia 'i he kupu 79 ko 'o e Konisit tone, he 'ikai ngofua ha fakatonutonu ki he Konisit tone ha taimi ke fai ha alasi 'o e Lao 'o e Tau'at ina, 'a e tau'at ina ko eni 'oku foaki 'e he kupu 'uluaki. Ko e me'a ke fakatokanga'i 'Eiki Sea, 'i he me'a ko eni, mahino foki na'e fa'a lahi 'a e ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: 'Eiki Sea fakamolemole kae ki'i fakatonutonu p mu'a.
Sea K miti Kakato: 'E Vava'u 15 k taki fakatonutonu Minisit Polisi.

Taukave 'oku fakakonisitutone pē mo hono tukuhau'i e kakai

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H mai: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea faka'apa'apa lahi ki he me'a 'a Vava'u 15, pea peh ki he Hou'eiki 'o e K miti Kakato. K ko e fakatonutonú 'a e lave ko eni kau ki he tau'at ina mo 'ete tau'at ina kita ki he fua 'ete hoto kakava, 'oku 'asi ko eni pea 'oku tapu ke ue'i. Kupu 18 'o e Konisit tone Sea, 'oku totonu ke 'amanaki 'e he kakai kotoa p 'e malu'i 'e he Pule'anga 'enau mo'ui mo 'enau tau'at ina mo 'enau koloa, pea ko ia 'oku tonu foki ke tokoni mo tukuhau 'e he kakai kotoa p ki he Pule'anga 'o hang ko ia ko e lao. Ke mea'i p fakafofongá Sea, to e Konisit tone p pea mo e tukuhau, m l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l , Minisit .

Tokanga 'e 'ikai ngāue'aki tapaka tonga ke ngaohi 'aki sikaleti

S miu Vaipulu: Lave'i p ia 'Eiki Sea. 'Oku lave'i p ia m l 'aupito 'a e fakamanatu mai 'a e me'a ko ia. K 'oku 'ikai 'uhinga ia ke to'o ai ha tau'at ina 'a ha taha 'i ha fa'ahinga tukuhau 'e 'omai 'Eiki Sea. Ko e me'a ko eni 'oku fekau'aki mo e tapaka, 'Eiki Sea, na'e fai 'a e lave lahi ki heni. Ko e tapaka ko 'oku 'uhinga ki ai 'a e ng ue ko eni ki he fo'u sikaleti fo'ou, 'oku 'amanaki ia ke 'omai p 'a e tenga'i pulopula'i tapaka mei muli ke fai'aki 'a e ng ue ko ia. Pea ko e ni'ihi p ia te nau fai 'a e ngoue ko ia mo e kautaha 'o e tapaka ko ia 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke lava 'e he'etau tapaka Tonga ko 'atautolu ia 'o ngaahi 'aki 'a e sikaleti. 'A ia ko e me'a ko 'oku ou 'uhinga au ki ai 'Eiki Sea ke fakalelei'i 'a e fakakaukau 'o fakatatau ko e h 'a e me'a ko 'oku 'omai 'o fa'u 'aki 'a e sikaleti mo e me'a ko 'oku t 'e he m tu'a Tonga tokolahia, te na kehekehe 'i he tafa'aki ko ia. He koe'uhí 'oku 'ikai ke lava ia ke ng ue'aki ki h , ko e fo'i founa p ko 'oku ng ue'aki, pea he 'ikai ke lava 'e he motu'a Tongá ia ke ne 'ai 'a e ngaahi fiema'u ko 'a e Lao Tapaka. 'Oku lava ia 'e he kautaha ko 'oku nau fo'u sikaleti, kae 'ikai ke lava ia 'e he tama tapaka Tonga, he 'oku 'ikai ke ng ue'aki, he 'ikai ke ng ue'aki 'a e tapaka tu'u fonua ia 'atautolu ke fai ai 'a e ...

<005>

Taimi: 1150-1155

S miu Vaipulu: ... 'A e ngaahi sikaleti ko iá. Koe'uhí ko e me'a p ko ia 'oku kole ia, ke fakatokanga'i ange a e me'a ko iá, ke lava p 'o fakafaikehekehe'i ke makatu'unga ai 'a e kei ma'u p 'o e tau'at ina ko 'oku ou lave ki ai, 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Sea, 'oku ou ki'i kole atu p mu'a ke, ke ki'i sio atu p eni ke tokoni mai ai p , 'oku m lie 'ene malangá.

Sea K miti Kakato: Ko e fehu'i eni?

'Eiki Minisit Fefakatau'aki: Ko e 'ai p ke mahino. 'A ia kapau 'e hanga 'e ha tokotaha ko eni 'oku ne ngaahi 'a e tapaká, 'o 'omai 'a e fo'i tenga'i tapaka ko ke t 'e he Tongá, pea sai ia ke tukuhau'i ia. Ko e tapaka p ko 'oku t p ia 'e he Tongá, 'i he tenga'i tapaka Tongá, 'oua 'e

tukuhau'i ia he 'oku ta'efaka-Konisit tone ia. Ko e poiní ia. 'Ai p 'a'aku ke mahino m lie kia tautolu.

S miu K. Vaipulu: Ko ia, ko 'eku 'uhingá ia, 'Eiki Sea, 'e lava fai hono fakakaukau'i 'a e founga ko ke ng ue'akí, kae 'oua 'e fu'u hilifaki fakal kufua, ki he toenga ko 'o e fonuá he koe'uhí, ko e tapaka tu'ufonua 'a kitautolu, he 'ikai ke lava ia 'o fai'aki ha ngaahi sikaleti. 'Oku 'omai p e tapaka kehe ia, ke 'ai 'a e pulopula makehe ia ki he me'a ko iá.

Fakama'ala'ala ki he tukuhau'i tapaka tonga

'Eiki Minisit Polisi: Sea, fakamolemole p mu'a ka u ki'i fakatonutonu 'a e me'a ko ení. Tapu p pea mo e Fakafongá. Ko e fakataha ko pea mo e talanoa 'oku fai ko 'e he m tu'a ko 'oku ou tokanga'í, Sea. 'Oku 'ikai ko e fakakaukau'ia. Ko e taumu'á ia ki he tapaka tongá, pea ko e Lao, Sea, he 'ikai ke lava 'o apply ha Lao ki ha ni'ihí kae tuku ha ni'ihí, tau peh apply e Laó ki he tapaka mulí, kae tuku e tapaka Tongá. 'Oku apply tatau p e Laó ia. Kapau 'e hamu a'u e Laó 'i he taimi ni, 'oku totonu ia ke to'o k toa e ' tapaka Tonga mei he falekoloá he 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakafetaulaki'i'a e fiema'u 'a e Lao lotonga ko e Tapaká. Ko e taumu'a e kaveinga ia ko eni, ki he kotoa e tapaká. Pea kapau 'oku toki 'i ai ha tapaka muli ia 'oku pusiaki'i mai, ka ko e taumu'a e ng ue ia ki he kotoa e tapaka Tongá. Ko e 'uhinga ia 'oku tohi'i mai ai he Patiseti, tapaka Tonga. 'Ikai ko ha tapaka muli ia, 'Eiki Sea. Ko e ki'i tokoni atu p ia. M l .

Sea K miti Kakato: M lo.

Fokotu'u to e fakakaukau'i Pule'anga 'enau founga tãnaki tukuhau

S miu Vaipulu: M l . 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga ia e 'oatu e fakakaukau' ke fai hano fakakaukau'i. 'Oku 'ikai ko e 'oatu p ia ke 'omai e talí ia he taimi ni 'oku 'ikai. Ko e me'á, 'oku fai hono fakakaukau'í, pea toki lava ke tau hoko atu ai e ng ue ko iá. He kapau 'e 'ai e fa'ahinga fakakaukau ko eni ke tukuhau'i, tukuhau'i mo e fakatau pinati, mo e fakatau faikakaí, mo e hulalí, mo e lomú. Tukuhau kotoa ia, 'Eiki Sea? 'E faingata'a'ia, ka ko e me'a kotoa 'oku tau fakakaukau'i.

Ko e tahá, 'Eiki Sea, 'oku tau loto foki e fonuá, ke fakaafe'i mai e kau 'inivesit muli, ke nau mai 'o 'imivesi heni 'enau pa'angá, pea ma'u ng ue ai e kakai e fonuá. Ka ko e me'a ko 'oku ou vakai ki aí, 'ai 'o faka'at , ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha ki'i faka'ai'ai ia 'e taha 'a e fonua ni ki he kau 'inivesi Tonga mulí, ke peh . Tau peh , ko ho'o ha'u ko mo ho'o pa'anga 'o 'inivesi he fonua ni, te ke ta'etute ho'o koloá, te ke ta'etukuhau he ta'u e fiha, mo e ' me'a peh . 'Ikai, 'e toki ha'u p ia, fakah mai 'ene 'inivesimeni he faha'i ko , fakasisina e fo'i pulá he faha'i ko . 'E fo'i ai p e motu'á ia hono fakatetengá, 'Eiki Sea, 'i he 'uluaki taimí p , 'oku te'eki ai ke lava ha ki'i ng ue ia. Ka 'oku fakaava maí ke kole p tokua, 'e toki fakangofua p ia 'e he Minisit mo e Kapineti. 'Eiki Sea, founga ng ue ia ko iá, 'oku ne fakaava 'e ia e matap ki he *corruption* 'i he fonua ni. Ko e 'ai ke te toki 'alu atu e motu'a 'inivesitoa muli 'o kole ...

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea, ka u ki'i fehu'i ange mu'a.

Sea K miti Kakato: Ki'i fehu'i eni, Pal mia, 15.

S miu Vaipulu: 'Io, m 1 .

Tokanga ki he 6.7 miliona mole he hiki kakai 'o ifi tapaka tonga

'Eiki Pal mia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea, kae 'uma' e toenga e Hou'eikí. 'Oku kole atu p ki he Fakafofongá, 'oku kau e me'a ko ení ho'o fakakaukau'í. Ko e kongá e

<006>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Pal mia : ... *revenue* 'a e Pule'angá 'oku lahilahi, 'oku ma'u mei he tute ko e sikaletí. Ko e me'a ko ia 'oku mahino mai he taimí ni, kuo 'alu e tokolahi ia 'o ifi tapaka Tonga. Ko e me'a ko 'oku hokó, ko e pa'anga ko ia na'e teuteu ke t naki mei he me'á, 'oku mole ia. Ko 'eku fie fehu'i ange ki he Minisit Pa'angá, ke ne talamai angé e pa'anga 'oku mole 'i he fo'i hiki ko 'a e tokolahi e kakai 'o e fonuá 'o 'ikai ke nau to e ifi sikaleti nau nautolu 'o tapaka Tonga.

'Eiki Minisit Polisi : Fakamolemole atu Sea, 6.7 miliona, m 1 .

Sea K miti Kakato : M 1 Minisit Polisi.

'Eiki Pal mia : Sea, ko e 'uhinga 'eku fai e fehu'i ko ení, he 'oku uesia 'o hang ko e fakamatala 'oku 'omai. Ko e 6 mo e poini miliona 'oku ma'u mei he tupu 'o e sikaletí. Ka ko e 'uhinga 'ene holo, mole 'a e 6 ko e, kuo 'alu 'a e kongá lahi 'o ifi tapaka Tonga. Me'a ní 'e ma'u mei f 'a e 6 ko eni 'oku mole ko eni. 'Oku ou tui p 'oku fakapotopoto p , he 'oku 'ikai ko e t tapaka eni ia ke nau ifi p 'i 'api pea hang ko e taimi fuoloa. Ko e t tapaka eni ia ke 'ave 'o fakatau atu. Ka 'oku ou hoha'a ki he fo'i mole ko ení, p 'e lava ma'u mei f 'a e fo'i 6 ko eni.

Sea K miti Kakato : 15 ko e ki'i fie tokoni eni 'a Fika 3.

Siaosi Sovaleni : Ko u tui 'Eiki Pal mia ko e me'a ko eni ki he 6.5, 'oku 'ikai ko e ... 'oku tonu ke tau fiefia ai mahalo ko e kongá lahi ai 'oku nau peh 'e 'ikai ke nau to e ifi. Ka 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga hení ke fakalelei'i 'a e 'Esitimetí, 'uhingá, ke tau fua'aki 'a e holo ko eni 'a e fiema'u ifi tapaka 'a e fa'ahinga e ni'ihí, mo kinautolu 'oku afe ki he tapaka tonga.

'Eiki Minisit Pa'anga : Sea, ki'i fakatonutonu mu'a ki he me'a.

Sea K miti Kakato : M 1 Tongatapu 3. Me'a mai Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga : Te u ki'i tali hangatonu ki he fo'i kongá ko ení, na'e kongá 2 foki. Ko e me'a 'e taha ke ma'u ha s niti, pea ko hono uá, ke tuku 'a e ifí koe'uhi ko e *NCD*. Sai, ko e taimi ko na'e hiki ai ko e tuté 'i he sikaleti mei mulí, hiki, ko e faka'amú foki ke 'oua te te to e ifi ka te tuku 'aupito. Hiki leva 'a e kau ifí ia 'o ifi he tapaka Tongá, 'o nau to e mahamahaki ange nautolu, toe kovi ange 'a e *nicotine* ia ai. Pea ko e 'uhinga 'a e to e ki'i fo'i hiki ko na'e mu'omu'a ange 'a e fo'i fakakaukau ko ia ke tuku kae ki'i ta'ofi. Ka kuo tuku e ifí pea tuku. Sai, te u ki'i

afe mai he ko e me'a ko ia na'e tokanga ki ai 'a e Fakafofonga Fika 3. Ko 'ene peh mai foki 'anenai...

Siaosi Sovaleni : K taki ko e ki'i kakatonutonu p 'a e 'uluaki me'a ko eni fekau'aki ko eni mo e tapaká Sea.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni : Na'e me'a mai 'a e 'Eiki Minisit ko eni 'oku ne tokanga'i e T naki Pa'angá 'Eiki Minisit Pa'anga, na'a ne me'a mai ko e pa'anga 'e ala ma'u mei he tapaká, ko e 1 miliona. Ko e 6 miliona 'oku peh mai 'oku mole, 'i he tu'u he taimi ní ko e mafuli 'a e kakai. 'E anga f f e tatau e 6 milioná, mo e 1 miliona? Ko 'eku 'uhingá p 'a'aku ia, na'a 'oku ou tui 'oku 'i ai p ha konga lelei ia, na'a 'oku 'i ai p ha kalasi ia na'e 'ikai p ...

'Eiki Minisit Pa'anga : Kole atu p 'oku 'i ai ha founa lelei 'oku ne ma'u? Ko 'ene fakamatala 'anenai, 'oku 'ikai p ke ne 'omai ha founa. Ko e fakamatala p .

Siaosi Sovaleni : Kapau te ke 'eke mai Minisit Pa'anga.

Sea K miti Kakato : Ki'i fakatonutonu eni, mou me'a ki lalo, ka mou ki'i fakatonutonu eni e Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi : Sea, ko e 6 miliona ko 'oku peh 'oku 'ikai ke ma'u he pa'anga *import* he tapaka *import*, ko e mo'oni ia ko e 6.7 miliona. Ko e pa'anga ko 'oku fakafuofua 'e ma'u 'o t naki mei he pa'anga Tongá, he taimi ni, ko e 1 miliona p ia. 'Oku taha hono 'uhinga. Ko e me'á 'oku fu'u ma'ulalo 'a e tukuhau ko 'oku 'ave ki he tapaka Tonga. He 'ikai ke tukuhau tatau ia, 'oku 200 p ki he kilo 'a e tapaka Tongá, kae 700 ki he kilo 'a e tapaka p langí. Ko e fo'i kehekehe ko iá, 'oku 'uhinga ai 'a e kehekehe 6 miliona mo e 1 miliona.

Siaosi Sovaleni : Ki'i fakatonutonu atu ko e 'uhinga ko e fiká Sea.

Sea K miti Kakato : M l Hou'eiki kuo lava ho'omou feme'a'akí, 'e 15, k taki te ta toki faka'osi 'a ho'at he'etau me'a mai 'a ho'at . Ka mou me'a p Hou'eiki, me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a 15 ko e hoha'a ki he tau'at ina. Ko hono ua, mou me'a ki lalo Hou'eiki, ko e taimi 'oku fakahoha'a ai e Seá, pea mou me'a ki lalo. Ko e me'a ko 'oku fiema'ú, ke 'ai ha ki'i fakananivi ki he kau 'inivesitoa ko ia mei muli. Ko e me'a ia 'oku hoha'a ki ai 'a 15 he taimi ní, ka 'e toki faka'osi mai 'ene malangá 'a ho'at ka tau liliu 'o Fale Alea.

(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Seae Fale Aleá – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : M l ho'omou laum lie Hou'eiki, me'a mai 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, pea peh , tapu ki he 'Eiki Pal miá, Hou'eiki Kapinetí, faka'apa'apa lahi atu ki he Hou'eiki N pelé, kae peh ki he kau ..

<008>

Taimi: 1200-1205

‘Eiki Minisita P lisi: ... Fakafofongá Kakai hoku kaung Fakafofongá, fokoutua atu p motu’á ni ke fai atu h ki’i tautapa ki he Fale Alea ko hono ‘uhingá ko e Pule’angá, ‘oku ‘amanaki ke mau lele atu ki P lasi he ho’at ni. K toa e Pule’anga mo e Hou’eiki Minisita, tataki atu ‘e he P l miá. Pea ko e kole atú ia ‘Eiki Sea ki he Falé p ‘e laum lie lelei ka e ki’i faka-faingamálie’i ange mu’a ‘a e houa efiáfí ke mau lele ‘o fai e fatongia ko iá ki Palasi ‘e ‘Eki Sea. Ko e kolé ia, ko e fatongia p eni ia, ko e hala p eni ia ‘o e Pule’angá, ‘amanaki ke mau ‘alu fakataha ai p ‘e ‘Eiki Sea. Ko e kolé ia, m l ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e kole eni ‘oku fokotu’u mai mei he ‘Eiki Minisita Polisi, fakafofonga ia ma’ae Pule’angá ‘oku ‘i ai ‘enau ng ue mahu’inga ki he houa efiáfí. Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni: M l e ma’u faingam lie Sea, tapu mo e Feitu’ú na, tapu mo e P l mia mo e Hou’eiki Falé Alea. Kuó u tui ko e me’a lelei p ke tau poupu’i. Kapau ‘oku p h pea vakai atu na’a tau to e lele ‘aefiafi. Toe p ‘etau ‘aho ‘e 4 Sea, te’eki ke tau a’u tautolu ki he ‘Esitimeti, ko e ‘uhingá p ka e faka-faingam lie’i ‘a e me’a atu ‘a e Hou’eiki Minisita he ho’at , ka ‘o kapau ‘oku faingm lie ‘a efiáfí pea toki vakai. Ko ia p Sea, m l .

‘Eiki Minisita P lisi: Ko e kolé he ‘oku ‘i ai mo e fanga ki’i polokalama makehe he efiáfí, na’a lava p mu’a ke toki lele ‘apongipongi pea toki sio atu ai he toenga ko iá. He ko e fo’i pulu ko ení ‘oku ki’i pelepelengesi ‘oku tonu ke ‘alu kakato. M l .

‘Eiki Sea: Kole p ki he Fakafofonga ‘Eua 11, ko e h e tu’unga ‘oku ‘i ai ho’omou ng ue ki he PAC?

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou’eiki ‘o e Falé ‘Eiki Sea, Polokalama ki he Potung ue Akó he ho’atá ni pea mo e Potung ue Ng ue ‘a efiáfí pea fakam ’opo’opo leva ‘emau lipootí, feinga ke fakah mai he Pulelulú.

‘Eiki Sea: M l Hou’eiki. N pele Vava’u.

Lord Tu’i’ fitu: Tapu mo e Feitu’ú na Sea. Lave’i p he motuá ni ia ‘a e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e Minisita P lisi k na’e tonu ke ‘i ai h taimi ke lave’i he m tu’a ni he uike kuo ‘osí. Pea mo e uá p Sea ko e tu’utu’uni h Falé ni, he ‘ikai ke to e fai h ng ue kehe ‘i he taimi ‘oku fakataha’i ai ‘a e Patiseti Sea, k ‘oku ou p h p ko e h p ho’o tu’utu’uni pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi p ki ai. K ko e tu’utu’uni ‘o e Lao ko ení, ‘oku ‘ikai ke to e fai h me’a kehe, tukukehe mei he Patiseti. Ko ia Sea, m l .

‘Eiki Sea: Hou’eiki, T loi ‘a e Falé ki he 10 ‘apongipongi. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

<000>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea